

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

**Державна установа «Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку Національної академії наук України»**

**НАЦІОНАЛЬНА ПАРАДИГМА
СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

Київ – 2016

УДК 330.111 : 330.34.014

ББК У.в6

Н-35

Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. акад. НАН України, д.т.н., проф., заслуженого діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. – Вид. 2-ге, переробл. і доповн. – К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2016. – 72 с.

Сформовано передумови й складові моделі сталого розвитку з урахуванням природно-ресурсних обмежень та загострення екологічних і соціальних суперечностей. Обґрунтовано доцільність імплементації у вітчизняну практику регулювання природоохоронної діяльності передових іноземних практик реалізації екологічної політики і раціонального природокористування. Запропоновано концепт використання природно-ресурсного потенціалу на принципах сталості та упровадження засад сталого розвитку в соціальній сфері; розроблено механізми гарантування природно-техногенної та екологічної безпеки, а також інструментарій інвестиційного забезпечення сталого розвитку. Обґрунтовано перспективні напрями переведення національного господарства на модель сталого розвитку шляхом реалізації інноваційних домінант соціально-економічного піднесення, забезпечення сталого природокористування, вирішення суспільних проблем та гарантування природно-техногенної й екологічної безпеки. Запропоновано інноваційний підхід до моделювання траєкторії сталого розвитку на основі системної та структурної перебудови територіальних природно-господарських комплексів.

Рекомендовано до друку вченою радою Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України» (протокол № 5 від 26 травня 2016 р.).

Рецензенти: акад. НАН України Е. М. Лібанова;
акад. НАН України В. В. Моргун;
акад. НАН України Д. М. Гродзинський.

ISBN 978-966-02-7961-2

© Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2016

ВСТУП

Формування національної парадигми і стратегії сталого розвитку України відбувається під впливом сучасних світових тенденцій не тільки щодо гармонійного розвитку людства, а також його виживання. Важливо розуміти, що вирішення цих питань зосереджене у площині загальних процесів техносферизації людського мислення, а отже, і господарської поведінки. Утім, усвідомлення помилковості обраного шляху сприяло появі низки концептуальних підходів до подолання проблем, що виникли.

Слід наголосити, що серед значної кількості наукових концепцій і теорій світового розвитку у різних державах, у тому числі й нашій, до 70-х рр. ХХ ст. домінував *техногенний тип економічного розвитку*. Для України, з огляду на високоіндустріалізований технологічний уклад національного господарства, він фактично досі є переважаючим. Це природомісткий (природоруйнівний) тип розвитку, який базується на використанні штучних засобів виробництва, створених без урахування екологічних обмежень. Характерними ознаками техногенного типу є швидке і виснажливе використання невідновлюваних видів природних ресурсів (перш за все корисних копалин), надексплуатація відновлюваних ресурсів (грунти, ліси тощо) зі швидкістю, яка перевищує можливості їх відтворення і відбудови.

Завдяки усвідомленню, насамперед на науковому рівні, небезпеки подальшого розвитку техногенної економіки у 50–60-ті рр. ХХ ст. виникла так звана *концепція охорони навколишнього середовища*. Зростання екологічної загрози на той час стало поштовхом до стрімкого поширення у світі законодавчої діяльності, пов'язаної з ухваленням законів й актів, регламентуючих норми і процедури природокористування.

У контексті визначення напрямів екологоорієнтованої діяльності важливими є *дослідження Римського клубу*. Як відомо, на початку 1970-х років здійснено спроби знайти шляхи протидії загрозам глобальної енергетичної та екологічної катастрофи, що посилюються. У рамках Римського клубу сформовано групу інтелектуалів на чолі з А. Печчеї, які об'єдналися з метою дослідження цих проблем. При цьому головним для групи стало глобальне моделювання, яке враховує взаємозв'язки різних аспектів людського життя – соціального, політичного, морального, культурного, економічного.

Слід виділити також ще кілька основних концептуальних поглядів на вирішення проблем екологоорієнтованого розвитку. Йдеться про *концепцію екотопії, антропоцентризм, екоцентризм, біоцентризм та ноосферну концепцію*.

Поява *концепції екотопії* пов'язана із неможливістю досягнення радикальних змін у відносинах між економікою і навколишнім середовищем. Основними напрямками її екологічної політики є повернення до природи, біологічне і культурне розмаїття, прості технології, відмова від НТП, який тільки руйнує навколишнє середовище, та ін. У різних видах екотопії приділялося багато уваги моральному вдосконаленню, соціальним, релігійним і духовним аспектам розвитку людини. Концепція екотопії становить основу програм партії зелених у багатьох країнах.

Розглядаючи *антропоцентризм*, слід підкреслити, що відповідно до найбільш поширеного підходу взаємовідносини Людини й Природи будуються за правилами, які встановлює саме Людина. *Антропоцентризм* – це система уявлень групового егоїзму, в якій світ людей протиставлений світу природи, де тільки людина має вищу цінність. При цьому домінує так званий прагматичний імператив – правильно й дозволено те, що корисно людині, людям. Природа розглядається як знеособлене навколишнє середовище. Відповідно до цього етичні норми й правила діють тільки у світі людей, але не поширюються на взаємодію з природою.

Екоцентризм, на відміну від антропоцентризму, базується на уявленні про об'єктивне існування єдиної системи, в якій всі живі організми планети Земля, включаючи людей з їхніми ресурсами, господарством, технікою й культурою, взаємодіють між собою і навколишнім природним середовищем. Прогрес цивілізації обмежується *екологічним імперативом* – безумовною залежністю людини, людського суспільства від стану живої природи, вимогою підпорядкування її законам. Такий підхід характерний в основному для порівняно вузького кола професійних екологів і системних аналітиків.

Існує ще крайній, рафінований екоцентризм, який на Заході частіше називають *біоцентризмом*, або *етикою дикої природи*. Він має обмежену кількість прихильників і носить характер ідеології заповідної справи. З погляду біоцентризму, дика природа є священною, має внутрішню цінність і володіє моральними правами та волею.

Величезний вплив людини на природу й масштабні наслідки її діяльності стали основою вчення про *ноосферу*. Термін *ноосфера* (від грец. *noos* – розум) уперше ввів у науковий обіг 1927 р. французький учений С. Леруа. Разом з П. Тейяром де Шарденом він розглядав ноосферу як ідеальне утворення, позабіосферну оболонку думки, що оточує Землю. Розвиток цих ідей В. І. Вернадським дав сучасне визнане розуміння *ноосфери* як системної основи взаємодії людини й природи, у межах якої розумна людська діяльність стає визначальним фактором розвитку. Гармонійний взаємозв'язок усіх структурних складових ноосфери – людства, суспільних систем, наукових знань, техніки й технологій в єдності з біосферою є основою її стійкого існування й розвитку.

На сьогодні в межах постнекласичного дискурсу практика постмодерну як епістемологічного концепту дослідження реального простору трансформується в парадигму метамодерну, заснованого на пізнанні і створенні, в економічному контексті – віртуальної економіки та її базової складової – фінансоміки, простору фінансових відносин, що все більше виокремлюється з економіки реального сектору виробництва у специфічну сферу дослідження. У цьому значною є роль сучасних теоретико-практичних концептів господарювання в рамках загальної ідеології сталого розвитку. Таких концептів, які пронизують усі системні рівні господарювання, наразі можна виділити принаймні три, причому, на нашу думку, вони не є альтернативними і не виключають один одного, а, навпаки, комплементарні й охоплюють різні рівні природокористування. Відповідно до існування трьох основних рівнів господарювання – загальнодержавного, регіонального та низового (місцевого

або муніципального) можливо виділити принципові концепти розбудови «зеленої», «синьої» та наноекономіки, що стосуються кожного з рівнів. Вони не відповідають їм чітко, але системно превалюють на певних рівнях господарювання.

Так, концепт «зеленої» економіки, засновниками котрого є Д. Медоуз (у першу чергу її робота «Межі росту»), Е. Шумахер, Р. Констанца, М. Букчін та інші, переважаючий вплив здійснює на державному й регіональному рівнях. Він передбачає активну екологічну політику держави і регіонів, що в особі керівних державних органів та регіональної влади за допомогою відповідних адміністративних, організаційно-економічних, правових, фінансових та інших важелів створюють умови для поступового і поміркованого економічного зростання на основі економічного та комплексного використання природних ресурсів, захисту навколишнього природного середовища від шкідливих антропогенних впливів та розвитку екологоорієнтованих інноваційних галузей і виробництв.

На муніципальному рівні домінуючим для забезпечення високих економічних ефектів є концепт т.зв. синьої економіки Г. Паулі, котрий повному ставить питання забезпечення регіональної конкурентоспроможності. Основними ланками впровадження такого підходу до природокористування є регіональна влада, муніципалітети і територіальні громади. Соціальної та екологічної ефективності господарювання сприятиме аналогічна корпоративна відповідальність.

На низовому економічному рівні – окремого економічного агента (мале підприємство, домогосподарство, окремих громадянин) дуже важливими є інноваційні підходи, пов'язані з концептом *наноекономіки*. Її сучасна позиція, запропонована відносно недавно (2004 р.) відомими вченими Г. Клейнером та О. Іншаковим на основі більш ранніх робіт К. Ерроу, вважає первинною ланкою господарювання не підприємство, а власне людину, простір її творчості, а також мікросередовище її існування. Наноекономіка намагається винайти найбільш економічно вигідні форми поведінки окремого громадянина, включаючи інвестиційну діяльність, підприємство, підсобне господарство, соціальне забезпечення тощо.

Таким чином, *концепт сталого розвитку* формувався суспільством поступово. Більше того, є всі підстави охарактеризувати його як нову соціально-економічну парадигму. Термін *сталий розвиток*, як добре відомо, введений у широкий вжиток Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку (Комісія Брунтланд) у 1987 р. Під сталим розуміють такий розвиток, який задовольняє потреби нинішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. Концепт сталого розвитку ввібрав у себе позитивні ознаки всіх попередніх концепцій і має три основні центри спрямування цілей – Природа, Суспільство і Виробництво. В цьому аспекті відбувається поступове розгортання концепту сталого розвитку, у процесі якого визначаються нові орієнтири, що пов'язані з питаннями участі у вирішенні проблем бізнесу, створення так званої зеленої економіки, урахування проблем зміни клімату тощо, котрі знайшли

відображення в рамках проведення чергової конференції ООН зі сталого розвитку «Ріо+20», яка згідно з резолюцією Генеральної Асамблеї ООН відбулася у червні 2012 року в Бразилії. В межах цього заходу було обговорено дві основні теми – перехід до «зеленої» економіки в контексті сталого розвитку та подолання бідності, а також розглянуто відповідні інституціональні основи сталого розвитку. Порядок денний на найближчі роки має охоплювати проблематику чергового глобального саміту ООН щодо перспектив розвитку концепту сталого розвитку на майбутнє.

Підписання у 2014 році Урядом України Угоди про асоціацію з ЄС, зокрема політичної та економічної частини, стало початком нового процесу – децентралізації. Поява нової інституції – громади – змінює економічний ландшафт країни і легалізує нового економічного агента, що матиме вагомі юридичні та економічні права в частині отримання доходів від господарської діяльності, пов'язаної із користуванням природними ресурсами в межах своєї території.

В якості учасника міжнародної політики Європейський Союз є найбільш активним прибічником ідей екологізації світової економіки. У питаннях охорони навколишнього середовища передові країни Євросоюзу демонструють чітку узгодженість своїх дій на міжнародній арені і готовність відстоювати ідею необхідності проведення глобальної екологічної політики. За рівнем активності та ініціативності ЄС є безперечним лідером серед учасників світової природоохоронної діяльності.

У цьому контексті показовим є той факт, що спільна екологічна політика країн ЄС спрямована не лише на підтримку екологічного балансу на власній території. Лідери ЄС чітко усвідомлюють, що екологічні наслідки діяльності національних економік можуть проявлятися в країнах третього світу як з причин транскордонного забруднення і безпосереднього транспортування несприятливого екологічного ефекту (наприклад, з річковою водою), так і через функціонування нестійких схем міжнародної торгівлі.

Усвідомлюючи згубність довгострокових наслідків такої торгівлі, країни ЄС свідомо проводять політику, спрямовану на скорочення експорту екологічного збитку, всупереч тому, що це, як правило, передбачає відмову від отримання короткострокових вигод при укладенні торгових угод.

У рамках загальної екологічної політики ЄС підвищення ефективності використання природних ресурсів та досягнення екологічно збалансованого рівня споживання належать до пріоритетних напрямів, що закріплено у Програмі ЄС з навколишнього середовища й тематичних стратегіях. Проте більшість цільових показників, закладених у відповідних документах Євросоюзу, на сьогодні далекі від виконання, а деякі з них до того ж мають негативну динаміку, що підтверджено в програмних матеріалах ООН.

Крім того, бойові дії, що розпочались у 2014 році на території Донбасу, негативним чином впливають як на природне середовище, так і соціально-економічний розвиток країни, зумовлюючи появу в суспільстві панічних настроїв, розчарування та зневіри у правильності обраної концепції сталого розвитку для нашої держави.

З огляду на зазначене стосовно України в подальших дослідженнях необхідно зосередити увагу принаймні на трьох суттєвих питаннях, оскільки вони мають системоформуючий характер. Перше – виявлення причин такої ситуації, за якої держава і суспільство, що мають досить значні стратегічні запаси різних видів ресурсів, залишаються в колі бідних країн Європи. Друге стосується того, чи зможе Україна за наявності необхідних коштів використати їх належним чином на сталий розвиток та чи здатна вона перетворити власні ресурси на дієвий капітал і потужне джерело піднесення національної економіки. Третє питання полягає у подальшій прискореній інтеграції в Європейський Союз, що потребує створення підґрунтя, а саме орієнтованої в європейському векторі системи управління природними ресурсами на засадах децентралізації влади.

Ці питання обумовлюють необхідність визначення системних позицій щодо перетворення національного господарства України у стійку суспільну цілісність, здатну самовідтворюватися та самоорганізовуватися в напрямі вирішення конкретних соціально-економічних проблем. Саме на ці аспекти впорядкування системи управління господарством спрямовані Європейська хартія регіонального розвитку та Європейська хартія місцевого самоврядування. Необхідність досягнення визначених цільових орієнтирів обумовлена не тільки економічними, але й соціально-гуманітарними передумовами, включаючи, зокрема, культурологічні, психологічні, етичні, релігійні та інші фактори.

Насамперед ідеться про те, що народ України, який тією чи іншою мірою є власником великої кількості різноманітних природних і суто матеріальних ресурсів, повинен сформувати здатність перетворювати їх у капітальну форму. Але відомо, що ресурс стає капіталом лише у відповідних інституціональних умовах. Перетворення матеріальних активів у продуктивний капітал є досить складним процесом, проте без цього забезпечення сталості в Україні в подальшому є проблематичним, оскільки, як доводить господарська практика, в умовах перманентної світової соціально-економічної кризи найбільш адекватною основою сталого розвитку національного господарства можуть бути лише власні ресурси.

Виходячи із вищесказаного, необхідним є визначення сучасних домінант, стратегічних засад та перспективних напрямів сталого розвитку України в глобальному середовищі з урахуванням аналізу й оцінки саме новітніх наукових концепцій господарювання відповідно до європейських та світових домінант сталого розвитку на майбутнє, з одного боку, і наявного стратегічного потенціалу держави, включаючи основні природні ресурси (земельний, водний, лісовий тощо), соціальну складову, умови гарантування природно-техногенної та екологічної безпеки, формування національної еколого-економічної політики з програмною основою перспективного розвитку держави – з іншого. Усе це свідчить саме про національну парадигму сталого розвитку України, адже такий процес має значну специфіку та особливості щодо можливостей і механізмів вирішення проблем, які стоять перед нацією.

Видання підготовлено під керівництвом редакційної колегії у складі академіка НААН України, д.е.н., проф., заслуженого діяча науки і техніки України М. А. Хвесика; д.е.н., проф. В. А. Голяна; к.е.н., с.н.с. А. О. Коваленка.

Авторський колектив: академік НААН України, д.е.н., проф., заслужений діяч науки і техніки України М. А. Хвесик; академік НАН України, д.е.н., проф., заслужений діяч науки і техніки України О. М. Алимов; д.е.н., проф. І. К. Бистряков; д.е.н., проф. О. О. Веклич; д.е.н., проф. В. А. Голян; д.е.н., с.н.с. Л. В. Левковська; д.е.н., проф. І. М. Лицур; д.е.н., проф. В. В. Микитенко; д.е.н., проф. В. С. Міщенко; д.е.н., с.н.с. Я. В. Остафійчук; д.г.н., проф. А. В. Степаненко; д.е.н., с.н.с. А. М. Сундук; д.е.н., проф. Є. В. Хлобистов; к.е.н., доц. О. О. Демешок; к.е.н., с.н.с. І. В. Драган; к.соц.н., с.н.с. М. В. Ільїна; к.е.н., доц., с.н.с. Д. В. Клиновий; к.е.н., с.н.с. О. М. Кобзар; к.е.н., с.н.с. А. О. Коваленко; к.е.н., с.н.с. В. М. Колмакова; к.е.н., с.н.с. Н. В. Коржунова; к.е.н., с.н.с. Ю. М. Маковецька; к.е.н., с.н.с. В. М. Мандзик; к.т.н., с.н.с. В. В. Матюха; к.е.н., с.н.с. Г. О. Обиход; к.е.н. А. А. Омельченко; к.е.н. Т. Л. Омеляненко; к.е.н., с.н.с. І. В. Патока; к.е.н., с.н.с. К. І. Рижова; к.е.н., с.н.с. О. В. Сакаль; к.е.н. Н. А. Третяк; к.е.н. Ю. Г. Чередніченко; к.е.н., с.н.с. І. В. Шевченко; к.е.н., с.н.с. Ю. Б. Шпильова; к.е.н., с.н.с. О. В. Яроцька; пров. екон. Л. В. Бондар; пров. екон. О. М. Митрофанова; пров. екон. В. О. Пугач.

1. ПЕРЕДУМОВИ ТА СКЛАДОВІ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

1.1. Сталий розвиток у контексті суспільно-економічних проблем XXI століття

Питання сталого розвитку суспільства є неординарним і суперечливим. Цей процес можливий лише тоді, коли економічне зростання, матеріальне виробництво та споживання, інші види суспільної діяльності відбуваються в межах, визначених здатністю екологічних систем до відновлення. Концептуальними засадами сталого розвитку передусім передбачаються екологізація економіки, гуманізація, запровадження певної системи принципів підходів до питань суспільної діяльності.

Модель сталого розвитку, як і будь-яка соціальна модель, є системою інтегрованих компонентів, їх суттєвих відносин і зв'язків, що відображають основний зміст процесів збалансованого соціально-економічного та екологічного піднесення.

Згідно з визначенням сутності поняття *сталий розвиток суспільства*, воно спрямоване на задоволення потреб сучасного покоління без шкоди майбутнім генераціям людей. Вихідними умовами сталого розвитку є забезпечення:

- економічного розвитку, що підтримується на основі радикально-модифікованої ринкової системи;
- природно-екологічної стійкості на базі теорії біотичної регуляції навколишнього середовища;
- тісної міжнародної співпраці та кооперації для досягнення цілей стійкого розвитку;
- стійкого соціального розвитку на основі принципу справедливості;
- екологізації суспільної свідомості, що ґрунтується на використанні системи освіти та засобів масової інформації.

Вихідні умови сталого розвитку передбачають перехід від стихійності до керованості. З огляду на зазначене, модель сталого розвитку повинна базуватися на таких основних положеннях:

- у центрі уваги мають бути люди та їх право на здорове й плідне життя в гармонії з природою;
- охорона довкілля повинна стати невіддільним компонентом процесу розвитку, що не може розглядатися окремо від іншого;
- задоволення потреб у розвитку й збереженні навколишнього середовища;
- розвиток і збереження довкілля мають поширюватися не тільки на нинішнє, а й майбутнє покоління;
- зменшення розриву між життєвим рівнем у різних країнах та подолання бідності належать до найважливіших завдань світової спільноти;
- для досягнення сталого розвитку держави слід вилучати або обмежувати моделі виробництва та споживання, які йому не сприяють.

Серед основних чинників, що забезпечують сталий розвиток, можна виділити такі:

- **екологічний** – визначає умови й межі відновлення екологічних систем унаслідок їх експлуатації;
- **економічний** – передбачає формування економічної системи, гармонізованої з екологічним чинником розвитку;
- **соціальний** – утверджує право людини на високий життєвий рівень в умовах екологічної безпеки й благополуччя.

В Україні проблема сталого розвитку обговорюється достатньо давно. З 1992 року сформовано значний науковий доробок, який заклав підґрунтя для нових орієнтирів розвитку країни на засадах постіндустріальної економіки. Утім, аналіз ситуації виявив, що поза увагою залишається насамперед швидкість змін, яку несе не тільки і не стільки сучасний світ, скільки власне людина, що трансформується. І це можливо простежити у процесі аналізу динаміки пріоритетів, які перед собою ставило людство. За нетривалий в історичних вимірах період часу вони змінювалися тричі.

По-перше, на міжнародній конференції у Стокгольмі (1972 р.) головною проблемою визнано забруднення навколишнього середовища, зокрема повітряного басейну. По-друге, учасники конференції в Найробі (1982 р.) наголошували на пріоритетності питання збереження біорозмаїття. І, по-третє, парадигмальна ідея аналогічного заходу в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) полягала у забезпеченні сталого розвитку в цілому.

Проте згодом процес визначення стратегічних тенденцій розвитку людства фактично призупинився, незважаючи на абсолютно нові реалії сьогодення, у першу чергу такі, як системна криза світової економіки останнього десятиліття. Ще у Йоганнесбурзі (2002 р.) констатувалося, що ідея сталого розвитку за десятиліття не була повною мірою реалізована в практичній діяльності. Наявність значних глобальних суперечностей, насамперед зростання соціальної напруги у світі й потужні військові конфлікти останніх років за участю США, Великої Британії, Франції та інших найрозвиненіших країн світ, доводять, що в рамках концепції сталого розвитку не зроблено акцент на людину, а саме міжособистісні відносини щодо використання обмежених екологічних та інших ресурсів, зокрема палива й стратегічного просторового ресурсу.

В результаті еволюції ідей сталості в галузі забезпечення економічних, екологічних та соціальних імперативів сталого розвитку системи світового господарства сучасними науковцями було виділено п'ять основних стратегічних тенденцій:

- людство здатне надати розвитку стійкого і довгострокового характеру з тим, щоб він відповідав сучасним суспільним потребам, не позбавляючи при цьому майбутні покоління можливості задовольняти власні потреби;
- існуючі обмеження в галузі експлуатації природних ресурсів відносні, вони пов'язані з сучасним рівнем техніки і соціальних організацій, а також здатністю біосфери долати наслідки людської діяльності;

- необхідно задовольнити елементарні потреби людей і дати змогу реалізувати сподівання на більш благополучне життя, без чого сталий і довгостроковий розвиток просто неможливий;

- слід узгодити спосіб життя тих, хто володіє більшою кількістю засобів (грошових і матеріальних), та екологічні можливості планети, зокрема щодо споживання енергії;

- розміри і темпи зростання кількості населення повинні узгоджуватися зі змінним продуктивним потенціалом глобальної екосистеми Землі.

Чергова Конференція Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку «Ріо+20» відбулася 20–22 червня 2012 р. в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) через двадцять років після історичної зустрічі на вищому рівні «Планета Земля» 1992 року в тому ж місті. На цьому саміті було обговорено важливі аспекти та завдання створення інноваційних інституціональних засад господарювання, зокрема «зеленої» економіки, сталого розвитку й подолання бідності. Пропонувалися методи вирішення багатьох проблемних питань у царині сталого розвитку, включаючи виклики, пов'язані з розвитком міст, енергією, водою, продовольством й екосистемами, а саме океанського простору.

Основним результатом Конференції став документ «Майбутнє, якого ми прагнемо». У ньому голови більшості (192) держав світу підтвердили свою загальну прихильність політиці сталого розвитку й заявили про наміри сприяння стійкому майбутньому шляхом забезпечення інституціональних перетворень та боротьби з бідністю, що були головними проблемними питаннями «Ріо+20». Серед іншого, запропоновано кроки щодо вдосконалення інституціональних засад сталого розвитку та визначення першочергових і стратегічних завдань у боротьбі з бідністю. На саміті також підтримано Програму ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) у частині надання цій організації в майбутньому певного статусу провідного глобального природоохоронного органу. У документах «Ріо+20» було викладено вісім ключових рекомендацій щодо організаційної роботи ЮНЕП, включаючи зміцнення його управління за допомогою універсального членства та збільшення фінансових ресурсів. Окрім того, на саміті значна увага приділялася вимірюванню багатства, зокрема природного, та запровадженню індикаторів сталого розвитку, які охоплюють у тому числі екологічні й соціальні фактори. Усі країни підтвердили зобов'язання щодо поетапної відмови від субсидій на викопне паливо. Проте окремі проблеми, винесені на обговорення саміту, залишилися невирішеними, зокрема не було ухвалене рішення щодо захисту біорізноманіття в міжнародних водах.

У результаті визначено, що подальше втілення в життя проголошених принципів саміту «Ріо+20» передбачає реалізацію таких заходів, як:

- перехід до більш безпечних для екології моделей економіки із зосередженням уваги на подоланні бідності;

- більш широке використання поновлюваних джерел енергії, що дозволить істотно скоротити викиди вуглецю й масштаби забруднення середовища життя, одночасно сприяючи економічному зростанню;

- захист океанів від вилову риби, руйнування морських екосистем і негативного впливу зміни клімату;

- раціональна облаштуваність міст і створення в них більш сприятливих умов для життя;

- більш ефективне управління лісовими ресурсами, що сприятиме скороченню масштабів знеліснення удвічі до 2030 року та дасть змогу уникнути, за нашими оцінками, збитку в 3,7 трлн дол. США від зміни клімату в результаті викиду парникових газів; збереження біорізноманіття; збільшення чистої води й виробництва медичних препаратів, забезпечуваних лісами;

- поліпшення способів збереження й управління водними ресурсами з метою сприяння розвитку й захисту від опустелювання.

У підсумку на саміті уряди країн, бізнес-структури, громадські організації й університети представили понад 690 нових цілей і проектів у сфері сталого розвитку й «зеленої» економіки. У цілому Конференція «Ріо+20» була досить результативною, хоча країнам не вдалося повністю закріпити та розширити принципи декларації «Ріо-92», зокрема в частині інституціональних змін у господарюванні. Багато рішень за своєю сутністю залишилися декларативними, а отже, потребували детального опрацювання для впровадження в господарську практику вже на національному рівні.

Усі питання сталого розвитку є доволі актуальними для України. Неузгодженість темпів економічного піднесення і вимог екологічної безпеки, домінування природомістких галузей з високою питомою вагою ресурсо- та енергомістких застарілих технологій, сировинна орієнтація експорту, мілітаризація виробництва, відсутність культури праці та споживання тощо призвели до формування техногенного типу економічного розвитку. Як наслідок, нині антропогенне навантаження на природу наближається (а в окремих регіонах України вже наблизилося) до граничної межі її екологічної стійкості. За нею розпочинаються кризові та катастрофічні зміни в природі, що негативно впливає на життєдіяльність людини і суспільства.

Для оновлення ціннісних орієнтирів сталого розвитку виникає потреба в розробленні інноваційних підходів, які стануть поштовхом до реалізації відповідної концепції в наступні десятиліття. Слід підкреслити, що для цього є всі передумови, оскільки в Ріо-де-Жанейро наголошувалося на відповідальності національних урядів за реалізацію Порядку денного на ХХІ століття. Ця позиція в широкому аспекті передбачає у контексті нових світових тенденцій сталого розвитку визначення загальнодержавних і регіональних особливостей, напрямів і засобів забезпечення, що, у свою чергу, потребує креативних підходів до вибору шляхів системного розв'язання складних питань сталості в Україні.

Підсумовуючи історичний шлях міжнародного співтовариства та України до розуміння важливості екологічного чинника суспільного розвитку, слід зазначити, що цей фактор у подальшій історичній перспективі розглядається в тісному взаємозв'язку з економічним і соціальним. А це означає, що майбутнє саме за сталим і збалансованим розвитком суспільства. Й хоча основні документи Ріо-конференції та саміту в Йоганнесбурзі, що стосувалися сталого розвитку, містили низку суперечностей, рішення, ухвалені на них, мають дуже важливе значення, оскільки вони закріплюють принципи глобальної й

узгодженої співпраці країн стосовно комплексного системного розв'язання світових екологічних та економічних проблем.

Вагомість ідеї сталого розвитку обумовлена тим, що вона відображає й одночасно спонукає приховану зміну в нашому баченні взаємозв'язку між економічною діяльністю людей і природним світом – замкненою екосистемою, що має скінченні матеріальні ресурси і не може збільшуватися. Така зміна приводить до переходу від економічного принципу кількісного зростання до якісного поліпшення (розвитку) як напряму майбутнього прогресу. Йдеться про те, як зазначає Г. Дейлі, що фізичне зростання повинно припинитися, тоді як якісне – триватиме¹. Наведене висловлювання, на нашу думку, є цілком слушним.

1.2. Сталий розвиток та реалізація екологічної політики за кордоном

Основним поштовхом до розробки стратегічних документів, які визначають засади сталого розвитку у світовому масштабі, став Саміт Землі та прийнятий «Порядок денний на XXI століття» 1992 р. Водночас для країн Європи найбільш впливовими при підготовці стратегій були рішення конференцій міністрів охорони навколишнього середовища Європи в рамках процесу «Довкілля для Європи». Зокрема, на конференції в Люцерні 1993 року прийнято «Екологічну програму дій для Центральної та Східної Європи», відповідно до якої країни мали розробити національні екологічні плани дій.

Важливу роль у формуванні екологічних стратегічних документів нині відграють регіональні організації та форуми, наприклад ОЕСР, ЄС, Рада міністрів скандинавських країн, які формулюють основні напрями сталого розвитку країн-членів.

Сьогодні майже всі держави світу мають той чи інший варіант документа, який окреслює засади сталого розвитку. Втім, це не означає, що вони є дієвими та інтегрованими в життя суспільства. На основі аналізу розроблення та впровадження стратегічних документів, що визначають засади сталого розвитку окремих зарубіжних країн, можна виділити кілька тенденцій і груп держав.

Так, у країнах, які в основному географічно належать до Європейського континенту і є членами ОЕСР та ЄС, національні стратегічні документи були підготовлені ще на початку–в середині 1990-х рр., хоча до цього часу екологічна політика вже займала важливу частину їхнього життя. Аналіз стратегічних екологічних планів дій зі сталого розвитку понад десяти зарубіжних країн показав, що вони мають не лише низку спільних характеристик, але й відмінності, обумовлені національними особливостями, впливом внутрішніх (наявні природні, людські, фінансові ресурси й проблеми, що потребують вирішення) та зовнішніх (міжнародні процеси) чинників.

Слід зазначити, що питання наявності великої кількості завдань та цілей за умов обмежених ресурсів (фінансових, людських, інституційних тощо)

¹Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / Г. Дейлі ; [пер. з англ.]. – К. : Інтелсфера, 2002. – 246 с.

вирішується шляхом встановлення пріоритетів та критеріїв для їх формування. Так, наприклад, відбулося у Великобританії, Нідерландах, Польщі, Туреччині.

Одним зі шляхів підвищення якості розв'язання зазначених завдань та реалізації цілей екологічної політики є процеси децентралізації. Досвід європейських держав свідчить про постійну, динамічну, різноманітну діяльність з удосконалення децентралізації управління у сфері екологічної політики. Так, наприклад, в Іспанії, незважаючи на досить високий рівень децентралізації із диференційованим розподілом повноважень для різних територіальних суб'єктів, у 2013 році було ухвалено черговий документ, спрямований на поглиблення реформування організації та компетенції місцевих органів влади й провінцій, а саме Закон про раціоналізацію та сталість місцевої адміністрації (The Law on Rationalisation and Sustainability of the Local Administration).

Для Польщі, де процес децентралізації розпочався ще наприкінці минулого тисячоліття, черговим випробуванням стало пов'язане зі вступом до ЄС підвищення екологічних стандартів. Посилення вимог до сфери обов'язків, включаючи планування, контроль і зобов'язання щодо подання доповідей національного рівня, мало враховувати принципи самоврядування та участь громадськості в процесі ухвалення рішень. Всі ці фактори ускладнили функціонування адміністративної системи й підвищили необхідність ефективної співпраці по горизонталі та вертикалі.

Децентралізація обумовлює постійний розвиток системи різноманітних інституцій як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях, що є необхідними для координації різних сфер природоохоронної діяльності у країні, потребуючи, у свою чергу, збільшення обсягів фінансування.

Необхідними є розроблення та запровадження механізмів попередження конфліктів, зокрема при подоланні простих суперечностей або дублюванні функцій між різними рівнями влади, що призводить до перевантаження судової системи; визначення екологічних цілей та нормативів для автономних утворень, оскільки центральна влада не завжди враховує аналіз затрат і вигід тощо. Незважаючи на досить розгалужену нормативно-правову базу, навіть у європейських країнах практична реалізація децентралізації цих процесів ускладнюється через низький рівень спроможності здійснювати публічне управління, зокрема недостатній обсяг фінансування, відсутність кадрового ресурсу тощо.

В цьому аспекті показовим є, наприклад, досвід Чорногорії, де у 2008 році було ухвалено низку нормативно-правових актів, які розширювали повноваження та зобов'язання органів місцевого самоврядування у сфері охорони навколишнього природного середовища. Серед них, зокрема, такі: підготовка кожні чотири роки доповідей про стан навколишнього середовища на відповідній території; ведення місцевого реєстру забруднювачів довкілля; розробка та ухвалення планів дій щодо збереження місцевого біорізноманіття, управління відходами, енергетичних проектів тощо. На практиці ж реалізація задекларованих зобов'язань постійно стримується через відсутність достатніх обсягів фінансування та кадрового ресурсу. Крім обов'язкових, зазначеними актами органам місцевого самоврядування було надано право ініціювати за

власним рішенням окремі завдання екологічного спрямування, зокрема, впроваджувати програми екологічного моніторингу території та вводити місцеві екологічні податки для забезпечення фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища. При цьому існує прецедент, коли у 2010 році Конституційний Суд країни визнав недійсним рішення органів місцевого самоуправління міста Плевлі про впровадження екологічного податку як таке, що не відповідає специфіці й потребам громади.

Поряд з позитивними аспектами децентралізована система створює окремі проблеми екологічного управління, особливо в питаннях, що потребують загальнодержавного підходу, зокрема збору та систематизації інформації про стан навколишнього природного середовища, охорони й раціонального використання природних об'єктів, розташованих у межах кількох автономних територій, тощо. Особливої уваги потребує чіткий розподіл повноважень між різними рівнями влади, загальнодержавний та регіональний розвиток інституцій для координації природоохоронної діяльності.

1.3. Раціональне використання природних ресурсів як базова детермінанта сталого розвитку

Земельні ресурси. В Україні однією з головних проблем тривалого і незавершеного процесу реформування земельних відносин відповідно до концепції сталого розвитку є відсутність ефективного механізму створення реального власника землі з притаманними йому правами – володіння, користування, розпорядження. Така ситуація знижує рівень ефективності господарювання та конкурентоспроможність не тільки окремих суб'єктів господарювання, а й національної економіки загалом. Найгострішим і резонансним, досі актуальним завданням земельної реформи залишається визначення правових засад ринку земель сільськогосподарського призначення. Нормативно-правова база регулювання земельних відносин сформована в основному до 2003 р., інші зміни, що вносилися до чинного земельного законодавства, мали переважно фрагментарний характер і суттєво не вплинули на результативність й усунення негативних наслідків попередніх етапів реформи.

Численні інституціональні суперечності призводять до посилення екологодеструктивних та природоруйнівних тенденцій, особливо у сільськогосподарському землекористуванні. Землі сільськогосподарського призначення не набули класичних ринкових атрибутів у системі товарно-грошових відносин через мораторій на їх купівлю-продаж, що призвело до виникнення вітчизняного орендного феномена та агрохолдингізації сільськогосподарського виробництва. Відбуваються структурні зміни у розподілі земель як за формами власності й господарювання, так і землевласниками та землекористувачами. В Україні найбільш цінними є сільськогосподарські угіддя, на які припадає велика частка її загальної площі землі: за станом на 01.01.2015 р. найвищу питому вагу мають

сільськогосподарські угіддя – 69,3 % та ліси й інші лісовкриті площі – 17,6 %. Розораність земель становить майже 54 % території держави, що є найбільшим показником у Європі.

Упродовж тривалого періоду спостерігається підвищення рівня капіталізації аграрного сектору економіки України за рахунок нарощення посівних площ експортоорієнтованих сільськогосподарських культур і тих, які є сировиною для виробництва енергетичних матеріалів, що призводить до подальшого виснаження найбільш родючих сільськогосподарських угідь.

В Україні наявні значні площі осушених і зрошуваних земель, однак при їх використанні проявляються недоліки інституціонального та фінансово-економічного характеру. Так, ефективність сільськогосподарського землекористування у зоні ризикового землеробства знизилася, що підтверджується скороченням посівних площ та урожайності сільськогосподарських культур традиційної спеціалізації. Втрата останньої в адміністративних районах, де значну частку в структурі сільськогосподарських угідь займають осушені ділянки, призвела до посилення екологодеструктивних процесів (ерозії та дефляції ґрунтів). Розпаювання земель між колишніми членами сільськогосподарських підприємств позбавило внутрішньогосподарські мережі єдиного господаря і призвело до перебоїв фінансування їх реконструкції та модернізації, що спричинило погіршення водно-повітряного режиму на багатьох осушених сільськогосподарських угіддях.

Значна частина загального земельного фонду України не оподатковується або ж застосовуються гібридні та квазіподаткові підйоми фіскального регулювання володіння й користування земельними активами. Використання фіксованого сільськогосподарського податку тривалий період не давало можливості ідентифікувати реальну базу стягнення фіскальних платежів за володіння і використання сільськогосподарських земель, що стимулювало виникнення землекористувачів з надмірно високим рівнем концентрації земельних активів, а це, зрештою, прискорило агрохолдингізацію сільськогосподарського виробництва і поглибило кризові явища у соціально-економічному розвитку українського села. Протягом останніх років існує тенденція збільшення частки орендної плати і зменшення обсягу надходжень від земельного податку у структурі плати за землю. Земельний податок та орендна плата є одними з головних джерел наповнення сільських бюджетів.

Водні ресурси в системі забезпечення сталого розвитку України є стратегічним і життєво важливим природним ресурсом. Наша держава володіє значним водно-ресурсним потенціалом, який тривалий час використовувався нерационально, що пов'язано з уявленням про його невичерпність. Тому на сучасному етапі виникла необхідність формування і реалізації державної політики сталого водокористування, яка дасть змогу у визначені терміни вирішити комплекс нагальних проблем. З одного боку, як і раніше, слід забезпечувати задоволення життєво важливих потреб галузей економіки і населення у водних ресурсах, з іншого – ці потреби повинні відповідати можливостям природи. Крім того, державна політика покликана сприяти

скоординованій та узгодженій діяльності всіх учасників водних відносин (державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств-водокористувачів та ін.) у розв'язанні проблем водно-ресурсної сфери, у тому числі реформування і розвитку водогосподарського комплексу.

Необхідність переведення водного господарства України на модель сталого розвитку обумовлена потребою в уповільненні негативних тенденцій використання водних ресурсів та прискоренні інноваційного оновлення матеріально-технічної бази водокористування. Проблема посилюється неоднаковою природою організаційних і технічних колізій водокористування в різних галузях національної економіки через специфіку технологічного процесу, водомісткість готової продукції і технічний рівень інфраструктури використання водних ресурсів. Нині цілком зрозуміло, що суспільство досягло такого ступеня залучення водних ресурсів у господарський обіг та їх забруднення, коли вони перетворились на один з найголовніших лімітуючих чинників соціально-економічного розвитку країни, тому подальше ігнорування ролі водної складової неможливе. Наприклад, водовідбір підземних вод для господарських потреб не відповідає можливостям їх оптимального використання відносно наявності цього ресурсу. Найбільший водовідбір відмічається в регіонах, де обмежені запаси підземних вод, що спричиняє їх спрацювання та погіршення якості. Це, у свою чергу, порушує рівновагу екологічних систем і призводить до втрати їх здатності до самовідновлення.

Перевести водогосподарську діяльність шляхом удосконалення окремих підойм її регулювання на модель сталого розвитку надто проблематично. Тому *стратегічною тенденцією* і першочерговим завданням на майбутнє є *формування інтегрованої системи водогосподарювання*, що дасть можливість узгоджувати сучасні потреби у водних ресурсах з майбутніми, забезпечувати баланс державних та корпоративних інтересів у господарському водокористуванні, вміло поєднувати ринкові важелі регулювання з адміністративними, зважувати правові суперечності щодо вилучення водної ренти та відшкодування збитків, нанесених водним джерелам, ліквідувати дефіцит інвестиційних й інноваційних ресурсів для розбудови водоохоронної інфраструктури.

Інтегрований принцип забезпечить екологізацію всіх управлінських дій та заходів, що здійснюються у процесі водокористування, запровадження механізму економічного стимулювання природоохоронної діяльності суб'єктів господарювання, ефективного планування стану водних ресурсів та зниження антропогенного тиску на них, акумулювання зусиль для запобігання й подолання катастроф, пов'язаних з водою.

Стратегія інституційних змін у сфері водокористування повинна базуватися на достатньо обґрунтованій концептуальній основі. Такою має бути принцип компліментарності та екосистемний підхід, що дають змогу розглядати як єдине ціле водний об'єкт, його водозабір, повітряний простір над ним і діяльність з планування, дослідження та раціонального використання водних ресурсів з урахуванням можливості підтримки стійкого стану не тільки цих ресурсів, а й навколишнього середовища в цілому. Принцип

компліментарності інститутів полягає в тому, що вони доповнюють один одного і бажаний економічний ефект досягається тільки на основі взаємопов'язаних інституційних змін.

При цьому екосистемний підхід дозволяє об'єднувати в єдине ціле землекористування та раціональне споживання водних ресурсів; сприяти впровадженню нових розробок і підходів, які передбачають участь усіх зацікавлених сторін; приділяти особливу увагу діяльності, спрямованій на поліпшення умов життя та якості навколишнього природного середовища. Діяльність контрольного блоку управління необхідно здійснювати у взаємозв'язку із загальним формуванням системи управління водним господарством, управлінські функції якого покладаються на басейнові й територіальні структурні підрозділи спеціально уповноважених органів влади. Ці функції охоплюють облік, аналіз, прогнозування розвитку й експлуатацію окремих споруд водогосподарських та водних об'єктів і галузі в цілому.

Лісові ресурси. Наявні ознаки еколого-економічної кризи притаманні лісоресурсному комплексу, що є наслідком також надмірного споживацького ставлення суспільства до ресурсів лісу. Тому одна з найбільш актуальних проблем лісового господарства України – забезпечення його сталого розвитку згідно з основними положеннями міжнародної і національної політики з відповідними стратегічними тенденціями, якими є ресурсозбереження, раціональне користування, охорона й відновлення лісових ресурсів.

Україна належить до малозабезпечених лісовими ресурсами європейських держав, адже площа лісових ділянок, згідно з даними останнього обліку лісів (за станом на 01.01.2011 р.), дорівнює 10 378,7 тис. га, а фактична лісистість території – 15,9 %, що є найменшим показником у Європі. Оптимальна лісистість території України за мінімальними нормативами повинна становити 20 %.

99 % лісів перебувають у державній власності, але розподілені між різними відомствами. Площа лісового фонду державних лісгосподарських підприємств, що належать до сфери управління Держлісагентства України, становить 6 840,4 тис. га, з них лісові ділянки, вкриті лісовою рослинністю, – 6 293,5 тис. га. Вікова структура лісового фонду за групами віку близька до оптимальної, стиглі і перестійні деревостани хвойних насаджень становлять 11 %, твердолистяних – 23, м'яколистяних – 28 %.

Загальний запас деревини в лісових насадженнях України – 2 102 млн м³, у т.ч. в лісах системи Держлісагентства – 1 512 млн м³. Загальний щорічний приріст деревини в останніх – 24,6 млн м³, використання приросту у 2013 р., за даними Держлісагентства України, становить близько 65 %.

Заготівля деревини проводилася рубками головного користування, формування й оздоровлення лісів та іншими. Лімітом заготівлі деревини в порядку рубок головного користування є розрахункова лісосіка, яка затверджується відповідно до принципів безперервності, невиснажливості та екологічної збалансованості лісокористування.

На сьогодні особливо складна ситуація спостерігається з відтворенням лісоресурсного потенціалу, що негативним чином позначається на

асиміляційній місткості окремих регіонів і призводить до загострення екологічних проблем. Неefективність системи фіскального регулювання спеціального лісокористування є однією з причин обмеженості інвестиційного забезпечення відтворення лісоресурсного потенціалу.

Питома вага збору (рентної плати) за спеціальне лісокористування в загальному обсязі зборів за спеціальне використання природних ресурсів протягом 1999–2014 рр. коливалася в межах від 1,2 до 3,0 %, що свідчить про низький рівень фіскальної віддачі господарського освоєння окремих складових лісоресурсного потенціалу.

З огляду на зазначене, *стале лісове господарство* – це лісогосподарська діяльність зі створення і формування лісів з упорядкованою породною та віковою структурою, яка максимально забезпечує виконання лісами господарсько-економічної та соціально-екологічної функції за умови збереження біорізноманіття і сталості.

Управління лісами на засадах сталого розвитку – це управління й використання лісових земель і лісів таким чином та на такому рівні, які підтримують їх біологічне різноманіття, продуктивність, здатність до відтворення, а також виконання сьогодні і в майбутньому екологічних, економічних і соціальних функцій на місцевому, національному і глобальному рівнях без завдання шкоди іншим екосистемам.

У кожному окремому випадку, незважаючи на форми власності на ліси, господарювання та управління лісами повинні базуватися на принципових підходах сталого розвитку, які проголошені на міжнародній Конференції в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) та підтверджені самітами «Ріо+10», «Ріо+20», а також на конференціях міністрів європейських країн у Гельсінкі (1994 р.), Лісабоні (1998 р.) і Відні (2002 р.). У частині управління лісами слід відзначити Протокол про стале управління лісами до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат від 22 травня 2003 року, котрий покликаний сприяти сталому управлінню Карпатськими лісами та їхній охороні в інтересах нинішнього й майбутніх поколінь. Серед цих підходів необхідно виділити лісозбереження та випереджаюче лісовідновлення як стратегічні тенденції сталого розвитку в лісокористуванні.

Мінерально-сировинні ресурси – найважливіший потенціал економічного розвитку країни. Зважаючи на індустріальну структуру економіки, висока забезпеченість ними є стратегічним економічним та політичним фактором розвитку національного господарства України. Структура мінерально-сировинних ресурсів, величина їх запасів, якість, ступінь вивченості та напрями залучення до господарського обігу здійснюють безпосередній вплив на економічний, у т.ч. експортний, потенціал держави.

Мінерально-сировинний комплекс забезпечує вагому частку валового національного продукту. З видобутком і використанням корисних копалин пов'язано 48 % промислового потенціалу країни і до 20 % її трудових ресурсів. Ці показники наближаються до рівня розвинених держав з потужною гірничодобувною промисловістю.

За станом на 01.01.2013 р., за даними Державного науково-виробничого

підприємства «Державний інформаційний геологічний фонд України», в надрах України виявлено понад 20 тис. родовищ і проявів з 117 видів мінеральної сировини, з яких 11 742 родовища мають промислове значення та враховуються Державним балансом запасів корисних копалин. Промисловістю освоєно понад 4 777 родовищ з 99 видів корисних копалин, що містять від 40 до 75 % розвіданих запасів різноманітних корисних копалин. На їх базі діє понад дві тисячі гірничодобувних, збагачувальних і переробних підприємств. У резерві перебуває 6 965 родовищ, або 59,3 %. У сучасних умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів, забезпечення сталого розвитку економіки держави мінерально-сировинний сектор України є відповідальним за вирішення таких стратегічних питань:

- постачання мінеральної сировини як на внутрішній, так і зовнішній ринки (у першу чергу стійке забезпечення мінеральними ресурсами та продуктами їх переробки);
- конкурентоспроможність регіональної та національної економіки;
- подальший розвиток мінерально-сировинної бази;
- підтримання й нарощування обсягів експортного потенціалу країни, зміни його структури на користь торгівлі продуктами переробки й промислової продукції;
- розвиток обробної промисловості та її експортного потенціалу.

Ці напрями в основному і визначають стратегічні тенденції сталого розвитку у сфері використання мінеральних ресурсів.

1.4. Соціальна складова сталого розвитку

У підсумковому документі Конференції ООН «Ріо+20» «Майбутнє, якого ми прагнемо» наголошується, що однією з найважливіших цілей і необхідною передумовою сталого розвитку є скорочення рівня бідності та забезпечення соціальної стабільності шляхом справедливого розподілу благ між людьми. Загальновизнаним є факт існування тісного взаємозв'язку між станом довкілля та можливостями щодо продуктивної зайнятості, освіти, охорони здоров'я. Деградація природного середовища підвищує нерівність через несприятливий вплив на фізичний і духовний стан людей, обмежує перспективи розвитку територіальних громад (особливо сільських) на базі місцевого природно-ресурсного потенціалу. У свою чергу, нерівність людського розвитку посилює екологічну деградацію, зокрема внаслідок неприйняття бідним і маргіналізованим суспільством норм екологічного імперативу. Природно, що найбільш значущим пріоритетом для них є забезпечення за всяку ціну базових життєвих потреб, а не бережливе ставлення до довкілля.

Позбавлення нормальних умов життя часто спричинене не відсутністю коштів у населення, а нерозвиненістю (занепадом) соціальної інфраструктури, насамперед на селі. Орієнтація на забезпечення доступу до соціальних послуг і розвиток дорожньо-транспортної мережі та, відповідно, створення завдяки

цьому більш широких і рівних можливостей є значно ефективнішим, ніж прямі виплати допомоги бідним домогосподарствам. При цьому стратегія розбудови та модернізації соціальної сфери повинна передбачати вдосконалення таких її складових, як освіта, культура, охорона здоров'я. Важливою суспільною функцією такої стратегії має бути формування екологоорієнтованих морально-етичних норм соціуму, включаючи домінуючі стереотипи повсякденної діяльності та господарської поведінки. Йдеться про необхідність зміни ментальності й поведінки широких верств населення з прискореним розвитком громадянського суспільства.

Гуманізація, соціалізація й екологізація суспільних відносин покликані забезпечити перехід до нової парадигми та моделі розвитку. Названі домінуючі пов'язані з одним із найбільш актуальних завдань сучасності – пошуком інструментарію подолання обмежень так званого суспільства споживання, в якому дедалі більше пригнічується особистість: утрачається раціональність споживчого попиту, відбувається розрив між споживанням і задоволенням реальних потреб людини, формуються «хибні» потреби, визначальним мотивом яких стає незмірне бажання «мати». Культура споживання повинна знайти вираження у недопущенні засмічення природного середовища, прагненні відмовитись від тих видів товарів і послуг, що істотно погіршують екологічну ситуацію.

Освіта є передумовою та водночас пріоритетним засобом досягнення сталого розвитку. Згідно з Порядком денним на XXI століття, просвіту, включаючи формальну освіту, підвищення інформованості населення та професійну підготовку слід визнати як процес, за допомогою якого людина і суспільство можуть сповна розкрити свій потенціал. Просвіта має вирішальне значення для забезпечення інформованості з питань екології та етики, формування цінностей і підходів, прищеплення навиків і заохочення поведінки, сумісної зі сталим розвитком.

Сучасною світовою стратегічною тенденцією є становлення динамічної концепції освіти в інтересах сталого розвитку (ОСР), яка виходить за рамки традиційної екологічної освіти. Попри відсутність єдиного підходу до трактування змісту ОСР, у міжнародних документах й угодах – Заяві міністрів з довкілля країн регіону ЄЕК ООН (Київ, 2003 р.), Стратегії ЄЕК ООН для освіти в інтересах сталого розвитку (Вільнюс, 2005 р.) – визначено основні цілі та завдання держаної і міждержавної політики в цій сфері. Сталий розвиток суспільства, згідно з ними, слід розуміти як безперервний навчальний процес, включаючи розширення знань, формування спеціальних навиків, життєвих позицій і цінностей щодо здорового способу життя в гармонії з природою. Це потребує зміщення акцентів від методів, орієнтованих лише на передачу інформації, до ширшого впровадження активних методів навчання, багатостороннього й міждисциплінарного аналізу ситуацій реального життя (позитивного досвіду). Імплементация ОСР відбувається через інтеграцію її тем у всі навчальні дисципліни, а також організацію спеціальних тематичних програм.

Виходячи з мети сталого розвитку – покращення якості життя відповідно

до можливостей екологічних систем, високі стандарти життєдіяльності населення повинні поєднуватися з його ставленням до довкілля як безпосереднього продовження середовища власного помешкання. У рамкових документах зі сталого розвитку наголошується на необхідності **забезпечення доступності якісної питної води, каналізації, безпечного житла**. Стратегічним орієнтиром є широке запровадження енергозберігаючих технологій та каскадного підходу до використання ресурсів (зокрема, відходів комунального господарства) згідно з принципами «синьої» економіки. На сьогодні вітчизняна житлово-комунальна сфера є одним із найбільших забруднювачів довкілля, особливо водних об'єктів (в аварійному стані перебуває близько 16 % загальної протяжності теплових, 38 % водопровідних і каналізаційних мереж). У зв'язку з нерозвиненістю та незадовільним технічним станом інфраструктури мешканці багатьох населених пунктів не мають гарантованих джерел якісного водопостачання.

У свою чергу, зазначені фактори належать до переліку десяти головних причин захворюваності у світі. Щорічно від хвороб, пов'язаних із довкіллям, помирає щонайменше 3 млн дітей у віці до 5 років. Інвестиції в **покращення якості та розширення доступності медичних послуг** є одним із найважливіших напрямів бюджетних витрат. Проте можливості власне медицини щодо зниження захворюваності та смертності є обмеженими. Стратегічним орієнтиром на шляху модернізації вітчизняної сфери охорони здоров'я повинно стати посилення її превентивних функцій за напрямками: вдосконалення системи інформування з питань здоров'я і санітарного благополуччя на всіх рівнях; зосередження на детермінантах здоров'я, зокрема шкідливих чинниках, пов'язаних зі стилем життя; створення механізмів швидкого реагування на основні загрози для здоров'я. Скоординовані зусилля щодо поширення в суспільстві стандартів здорового способу життя мають демонструвати місцева влада, медичні й освітні заклади, засоби масової інформації, громадські організації.

У світовій економіці спостерігається зростання ролі **туристично-рекреаційної діяльності**, яка створює порівняно незначне навантаження на довкілля, однак робить вагомий внесок у формування валового продукту. Світова організація ООН з туризму визначила сталий розвиток галузі як такий, що забезпечує раціональне використання природно-рекреаційних ресурсів – основи розвитку цієї сфери, збереження природного та біологічного різноманіття, соціокультурної самобутності місцевих громад, їх культурних об'єктів і традиційних цінностей, стабільний економічний розвиток місцевих громад, належний рівень доходів місцевого населення та його зайнятість.

Ця сфера спроможна зробити вагомий внесок у подолання бідності, забезпечення зайнятості жінок, молоді, інших вразливих верств населення. Екологічні види туризму посідають значне місце в регіональних стратегіях щодо сталого сільського розвитку та виведення з депресивного стану територій. Зелений туризм і супутні сфери гостинності є основними напрямками диверсифікації сільської економіки. В умовах децентралізації влади рекреаційно-туристичні ресурси набувають особливого значення, перетворюються на актив для місцевої громади, а його капіталізація забезпечує громаду засобами існування поза виробництвом сільськогосподарської продукції.

1.5. Інституційно-правові засади сталого розвитку в Україні

Україна задекларувала своє прагнення впроваджувати принцип сталого розвитку, приєднавшись до міжнародних програмних документів у цій сфері на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), XIX-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН («Ріо+5», 1997 р.) та конференціях ООН з питань сталого розвитку в Йоганнесбурзі («Ріо+10», 2002 р.) і Ріо-де-Жанейро («Ріо+20», 2012 р.).

Проте у прийнятій Верховною Радою України у 1996 р. Конституції України, що неодноразово змінювалася, термін *сталий розвиток* закріплено не було.

Вперше у вітчизняному законодавстві це поняття вжито у Постанові Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки», прийнятій у березні 1998 року². Розділом V «Основні етапи реалізації основних напрямів державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» визначено три основні періоди: перший – 1997–2000 рр., другий – протягом 10–15 років, починаючи з 1998 р., а на третьому етапі, строк якого в тексті не визначено, але, за логічним припущенням, він розпочинається після завершення другого (орієнтовно з 2008–2013 рр.), «планується створити систему державного управління використанням природних ресурсів, регулюванням техногенного впливу на довкілля як основу управління *сталим розвитком* суспільства». Одним з основних завдань цього етапу визначена «належна координація раціонального використання природного та соціально-економічного потенціалу з урахуванням екологічних чинників на засадах *сталого розвитку*».

У 1999 р. Постановою Верховної Ради України схвалено Концепцію сталого розвитку населених пунктів, яка розрахована на довгостроковий період (15–20 років). Згідно з Розділом I «Загальні положення» Концепції, *сталий розвиток* населених пунктів – це соціально, економічно і екологічно збалансований розвиток міських і сільських поселень, спрямований на створення їх економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного та наступних поколінь на основі раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення і реструктуризації

² Для порівняння: Національна стратегія сталого соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь згідно із національним законодавством розробляється один раз у п'ять років на 15-річний період за два з половиною роки до початку прогнозованого періоду і є державним прогнозом соціально-економічного розвитку республіки на довгострокову перспективу, на основі якого будується вся система прогнозів і програм соціально-економічного розвитку країни. Вперше така стратегія була схвалена Урядом Білорусі в 1997 році. Наступна, розроблена з урахуванням змін у країні та світі, нових програмних документів і міжнародних угод, схвалена Національною комісією зі сталого розвитку і Президією Ради Міністрів Республіки Білорусь у 2004 році.

підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини».

Забезпечення *сталого розвитку* населених пунктів є одним із основних напрямів використання території України, передбачених Генеральною схемою планування території України, затвердженою відповідним законом у 2002 році.

Статтею 2 Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 2005 р. визначено, що таке стимулювання «здійснюється з метою: забезпечення їх *сталого розвитку* в інтересах усієї України...».

Забезпечення *сталого, екологічно збалансованого розвитку* України є одним із завдань законодавства про екомережу, що визначені в Законі України «Про екологічну мережу України», ухваленому в 2004 році.

У Розділі 1 «Загальні положення» Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року, затверджених Законом України в 2010 р., зазначається, що «*сталий соціально-економічний розвиток* будь-якої країни означає таке функціонування її господарського комплексу, коли одночасно задовольняються зростаючі матеріальні і духовні потреби населення, забезпечується раціональне та екологічно безпечне господарювання і високоефективне збалансоване використання природних ресурсів, створюються сприятливі умови для здоров'я людини, збереження і відтворення навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва».

Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 2010 р. визначено, що вони базуються, зокрема, на забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку України.

Верховна Рада України неодноразово приділяла увагу питанням законодавчого закріплення сталого розвитку як концептуального орієнтиру розвитку країни, розглядаючи, зокрема, законопроекти, підготовлені вченими Національної академії наук України³. Так, у 2001 р. в Парламенті було зареєстровано проекти Закону про Концепцію сталого розвитку України та Закону про Концепцію переходу України до сталого розвитку, у 2004 р. – проект Постанови про Концепцію переходу України до сталого розвитку, які, однак, не були підтримані.

З 2000 р. термін *сталий розвиток* вживається у посланнях Президента України до Верховної Ради України. У Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (схвалений Указом Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р.) йдеться про забезпечення *сталого розвитку* держави, стійкого зростання економіки *екологічно невиснажливим* способом.

Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України № 333-р від 01.04.2014 р., передбачено дотримання, зокрема, принципу *сталого розвитку* територій та як один з очікуваних результатів завдяки

³ Концепція переходу України до сталого розвитку // Вісник Національної академії наук України. – 2007. – № 2. – С. 15–44.

реалізації цього документа – формування ефективної територіальної системи органів місцевого самоврядування й місцевих органів виконавчої влади для забезпечення *сталого соціально-економічного розвитку* відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України № 385 від 06.08.2014 р., одним з основних принципів реалізації державної регіональної політики визначено *«сталій розвиток – забезпечення невиснажливого, ощадного та ефективного використання енергетичних, матеріальних, природних та інших ресурсів для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь»*.

На рівні держави було підписано низку міжнародних нормативно-правових актів у сфері сталого розвитку. Наприклад, Рамкову конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат (2003 р.). Україна також здійснює всебічне міжнародне співробітництво з питань сталого розвитку, бере участь у роботі міжурядових організацій та органів, виконує свої зобов'язання за міжнародними договорами, угодами, конвенціями, протоколами та директивами. Відповідно до принципів і норм міжнародного права та взятих на себе зобов'язань за період з кінця 1990-х років до сьогодні прийнято низку законодавчих і нормативно-правових актів, які так чи інакше враховують засади сталого розвитку.

Одним з міжнародних документів, що є частиною законодавства України та у перспективі суттєво впливатиме на всі сфери суспільного життя, є Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами – з іншої, укладена 21.03.2014 р. та 27.06.2014 р. в Брюсселі й ратифікована Законом України № 1678-VII від 16.09.2014 р. Стаття 360 Глави 6 «Навколишнє середовище» Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» Угоди передбачає, що «сторони розвивають і зміцнюють співробітництво з питань охорони навколишнього середовища й таким чином сприяють реалізації довгострокових цілей сталого розвитку і зеленої економіки».

У системі інституційного забезпечення сталого розвитку в Україні протягом останніх десятиліть створювалося декілька консультативно-дорадчих комісій і рад при Уряді та Президентові, зокрема Національна комісія сталого розвитку України при Кабінеті Міністрів України (1997–2003 рр.); Національна рада з питань науки, інновацій та сталого розвитку України при Президентові України (2009–2010 рр.); Національна рада із сталого розвитку України при Кабінеті Міністрів України (2009–2013 рр.).

Таким чином, при розвиненому економічному, екологічному та природоохоронному законодавстві в нашій державі немає спеціальних програмно-концептуальних документів і нормативно-правових актів, які б визначали та регулювали суспільні відносини у сфері сталого розвитку, а також спеціальних інституційних структур національного рівня для їх розробки й реалізації. Попри рішення відповідних міжнародних форумів, де на урядовому рівні була представлена й Україна, сталий розвиток ще не став першорядним пріоритетом державної політики.

За роки незалежності України термін у різних варіаціях (*сталій розвиток; сталий, екологічно збалансований розвиток; сталий соціально-економічний розвиток; сталий розвиток економіки/територій; сталий економічний розвиток; сталий, збалансований розвиток*) вживався в окремих нормативно-правових актах у якості засади, мети, наряду, передумови, принципу, орієнту розвитку без чіткого уніфікованого визначення.

На сьогодні найбільш повно термін *сталій розвиток* у вітчизняному законодавстві розкрито в затверджених:

відповідним законом – Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року;

постановою парламенту – Концепції сталого розвитку населених пунктів;

постановою Кабінету Міністрів України – Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, однак усі ці визначення є різними і неузгодженими між собою.

Відтак при забезпеченні належних інституційно-правових засад реалізації національної парадигми сталого розвитку важливо враховувати окремі аспекти, які конкретизовано далі.

Принцип сталого розвитку як імператив суспільного життя та державної економічної, соціальної й екологічної політики повинен мати належне концептуальне закріплення у Конституції України.

Потрібно досягнути консенсусу у науковому розумінні та термінологічному й законодавчому визначенні сталого розвитку.

Інституційно-правові механізми сталого розвитку повинні сприяти зміцненню і забезпеченню справедливої реалізації встановлених Конституцією України соціальних прав і гарантій громадян, а також права власності Українського народу на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони.

Формування інституційно-правових механізмів забезпечення сталого розвитку має відбуватися за такими напрямками, як:

систематизація національних законодавчих і нормативно-правових актів у сфері сталого розвитку та їх узгодження з принципами й нормами міжнародних договорів, нормативів і стандартів; усунення суперечностей між нормами екологічного законодавства та інших галузей права;

правове заохочення громадян та їх об'єднань до здійснення господарської діяльності на засадах сталого розвитку;

розвиток державного стратегічного планування сталого розвитку у контексті екологічної модернізації;

посилення ролі еколого-правового виховання.

Правова форма законодавчого забезпечення стратегії сталого розвитку передбачає його реалізацію шляхом затвердження відповідного концептуального документа (розробленого органами влади із залученням місцевого самоврядування, наукових установ й громадського сектору) постановою Верховної Ради або Уряду України.

2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

2.1. Реалізація екологічної політики в системі забезпечення сталого розвитку України

Дорожня карта та першочергові пріоритети Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» передбачають реалізацію 62 реформ та програм розвитку держави в рамках чотирьох векторів руху. Один із них – вектор безпеки, пріоритетним пунктом якого є програма збереження навколишнього природного середовища. Водночас екологічний напрям як паритетна складова збалансованого функціонування тріади сталого розвитку має пронизувати економічну та соціальну сфери, враховуючи сучасні політичні реалії. Проте в рамках Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» екологічна складова, зокрема екологічна політика та механізми її формування й реалізації, не отримали належного відображення.

При цьому також необхідно враховувати, що визначальним чинником реформування національної екологічної політики є реалізація екологічної складової Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, що передбачає приведення у відповідність вітчизняного екологічного законодавства до стандартів та норм екологічного права ЄС.

Мета національної екологічної політики полягає у стабілізації та поліпшенні стану довкілля шляхом інтеграції екологічної політики до соціально-економічного розвитку України з метою гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем. *Стратегічні цілі національної екологічної політики*: Ціль 1. Підвищення рівня суспільної екологічної свідомості; Ціль 2. Поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки; Ціль 3. Досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища; Ціль 4. Інтеграція екологічної політики та вдосконалення системи інтегрованого екологічного управління; Ціль 5. Запобігання втратам біологічного та ландшафтного різноманіття і формування екологічної мережі; Ціль 6. Забезпечення екологічно збалансованого природокористування; Ціль 7. Удосконалення регіональної екологічної політики. Отже, реалізація екологічної політики в системі забезпечення сталого розвитку України потребує комплексного (міжгалузевого) підходу до вирішення проблем раціонального природокористування у просторово-територіальному вимірі, що передбачає досягнення пріоритетних напрямів екологічної політики у сфері природокористування:

- розв'язання проблем збереження довкілля та соціально-економічного розвитку суспільства на основі їх неподільності, взаємозв'язку та взаємоузгодженості;
- формування механізмів інтеграції завдань збереження довкілля у стратегію соціально-економічного розвитку;

- стимулювання інноваційних розробок та інвестиційних проектів, спрямованих на впровадження ресурсозберігаючих технологій, модернізацію існуючих техніко-технологічних процесів, розвиток наукоємних галузей промисловості;

- створення системи стимулювання збереження довкілля і відновлення його природних властивостей, забезпечення невиснажливого використання природних ресурсів та ефективного розвитку продуктивних сил.

Європейський вектор визначає сучасну національну стратегію наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля, що фокусується на положеннях статті 363 Глави 6 «Навколишнє середовище» і Додатку ХХХ до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Співробітництво у сфері охорони навколишнього середовища передбачає чітко визначені терміни й основні етапи імплементації, адміністративну відповідальність, а також впровадження фінансових інструментів реалізації.

Важливою складовою співпраці України з Європейським Союзом є спільна реалізація в нашій державі програм секторальної бюджетної підтримки ЄС, що передбачає переказ Європейською комісією на безоплатній і безповоротній основі фінансових ресурсів до Державного бюджету України за умови проведення структурних реформ. У 2010 р. було підписано Угоду про фінансування програми «Підтримка реалізації Стратегії національної екологічної політики України». У рамках цього документа визначено дев'ять основних показників, за якими здійснюється оцінка ефективності реалізації державної екологічної політики та заплановано бюджет програми у розмірі 35 млн євро.

Головним напрямом співпраці з європейською спільнотою у сфері охорони навколишнього природного середовища в рамках Угоди про асоціацію між Україною і ЄС визначено апроксимацію (поступове наближення) національного законодавства до відповідних права та політики ЄС. Методологічно питання вартості апроксимації до джерел права ЄС щодо охорони довкілля розглядається в контексті оцінки додаткових витрат, котрі виникають у природоохоронній сфері – понад той базовий їх рівень, що вже склався (рис. 2.1).

Як свідчить аналіз рис. 2.1, в екологічній сфері у середньо- та довгостроковій перспективі прогнозується істотне збільшення природоохоронних витрат, які пов'язані з апроксимацією до джерел права ЄС щодо охорони довкілля. Попри те, що зазначені витрати постають як додаткові до базового фінансування в його перспективній динаміці, виникає потреба в розробленні окремої фінансової стратегії, яка має бути збалансована за строками реалізації та джерелами коштів.

У структурі витрат на апроксимацію виділяють дві групи джерел, зокрема перша стосується бюджетної сфери (за суспільним сектором), друга – переважно приватного сектору. Прикладами перших є Директива 1999/31/ЄС про захоронення відходів, Директива 91/271/ЄЕС про очистку міських стічних вод та ін.; других – Директива 2010/75/ЄС про промислові викиди, Директива

98/70/ЄС про якість бензину та дизельного палива, Директива 1999/32/ЄС про зменшення вмісту сірки у деяких видах рідкого палива й низка інших.

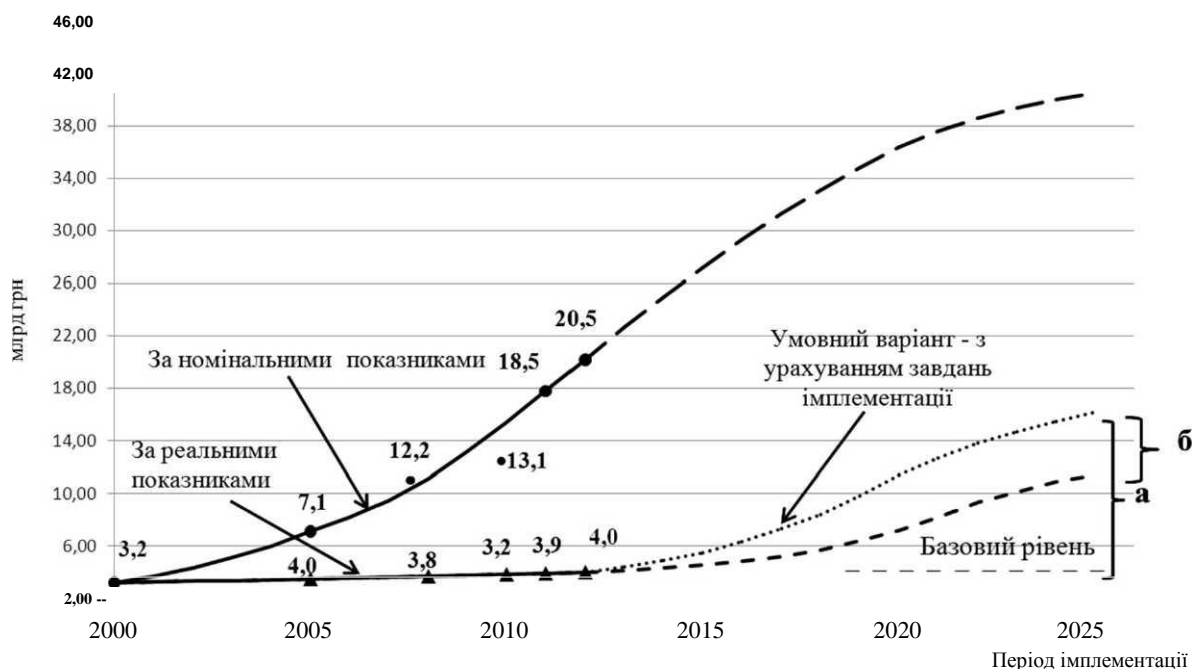

Рис. 2.1. Динаміка витрат на охорону навколишнього природного середовища в Україні, млрд грн⁴

Особливе місце належить збалансуванню й оптимізації джерел фінансування з витратами на апроксимацію. З цією метою в першу чергу необхідно оцінити можливості державного та місцевого бюджетів за їх складовими (кошти підприємств, гранти, позики, допомога міжнародних фондів та інші надходження). З боку держави можлива підтримка підприємств щодо запровадження інноваційних технологій в екологічній сфері через надання пільгових цільових кредитів.

В умовах євроінтеграційного вибору України особливого значення набуває децентралізація як основа переходу на принципи сталого розвитку. Євроінтеграційні процеси в нашій країні тісно пов'язані з внутрішніми, які формують сучасну політику розвитку держави, спрямованість на децентралізацію територіальних одиниць, здатну забезпечувати національні інтереси. На шляху України до децентралізації проблемним залишається питання оптимізації структури адміністративно-територіальних одиниць. Тому сучасна система міжбюджетних відносин потребує реформування, забезпечення самодостатності регіонів, надання їм більше прав, можливостей для розбудови. Децентралізація покликана сприяти бюджетній автономії і фінансовій самостійності місцевих бюджетів, закріпленню за ними стабільних джерел доходів і розширенню їх прибуткової бази, перенесенню витратних

⁴ Національна стратегія наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля. – 2015. – 112 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua>.

повноважень на низовий рівень і чіткому розподілу компетенцій, сформованому за принципом субсидіарності.

У процесі реалізації локальної екологічної політики України при створенні об'єднаних територіальних громад виявлено такі проблеми:

1) *спадкоємність наявних податків*. Наразі остаточно не визначені податки, що будуть надходити до бюджетів об'єднаних територіальних громад. Гостро стоїть питання щодо спадкоємності податків за використання природних ресурсів, зокрема лісових;

2) *відшкодування заподіяної шкоди внаслідок нераціонального природокористування*. Запропоновано, що частина податку за використання надр державного значення повинна надходити до бюджету територіальної громади, оскільки найбільш суттєвими екологічними збитками, отриманими у процесі надкористування, будуть саме на місцевому рівні;

3) *екологічне оподаткування малого бізнесу*. Екологічний податок, що надходив до місцевого бюджету, заплановано направити до бюджету об'єднаної громади, але він стосується лише великих підприємств. Проте в багатьох місцевостях лівова частка прибуткових виробництв припадає на малий бізнес, які не обкладені екологічним податком, але забруднюють навколишнє природне середовище (наприклад, пилорами або підприємства з обробки каменю). Доцільно запровадити цей податок для всіх забруднювачів довкілля та спростити його адміністрування на рівні місцевих бюджетів;

4) *відходи*. Наразі процес організації облаштування місцевих сміттєзвалищ ускладнений непростю процедурою відведення земельних ділянок під них, що спричиняє утворення стихійних сміттєзвалищ. Доцільно спростити відведення земельних ділянок під сміттєзвалища для територіальних громад;

5) *розпорядження землями сільськогосподарського призначення за межами сільських населених пунктів*. Надзвичайно гострою є проблема розмежування управлінських функцій та повноважень на різних рівнях територіального управління в розрізі взаємовідносин між Держгеокадастром України та місцевими радами. Насамперед це стосується механізму розпорядження землями сільськогосподарського призначення за межами сільських населених пунктів.

Розв'язання наведених вище проблем формує новітні завдання локальної екологічної політики. У межах власної території земля має перебувати в юрисдикції територіальної громади, що зміцнить матеріальну базу її діяльності, суттєво підвищить доходи місцевого самоврядування від використання земель шляхом забезпечення більшої прозорості й ефективності цього процесу.

Надзвичайно важливі і складні завдання переходу України до сталого розвитку та розроблення інституціонального підґрунтя моделі «зеленої» економіки нарешті стали об'єктом уваги Уряду України. Адже тривалий період низької пріоритетності питань збереження довкілля на державному рівні призвів до правового нігілізму щодо дотримання вимог екологічного законодавства, котрий потужні бізнесові структури сприйняли як сигнал до подальшого ігнорування природоохоронних вимог. При цьому база

екологічного законодавства є складною для впровадження, суперечливою й неефективною за результатом, а тому потребує вдосконалення не лише внутрішніх положень, а й гармонізації з відповідними правовими нормами, стандартами, вимогами у природоохоронній сфері країн Євросоюзу.

Важливим щодо зміцнення інституційної бази сталого (збалансованого) розвитку на національному рівні є нещодавно прийнятий План дій Уряду України на 2016 рік⁵, де міститься комплексний блок запланованих заходів щодо гарантування безпеки довкілля, серед яких варто виділити основні.

По-перше, забезпечення поетапного приведення національного законодавства у відповідність до директив ЄС, впровадження яких є невід'ємною частиною виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (додаток ХХХ до глави 6 «Навколишнє середовище» розділу V «Економічне та галузеве співробітництво»). Мета й очікуваний результат цього заходу передбачають гармонізацію українського та європейського природоохоронного законодавства й запровадження норм екологічного права ЄС в Україні.

По-друге, розроблення та подання Кабінетові Міністрів України законопроекту про внесення змін до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» й проекту розпорядження Кабінету Міністрів України про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2016–2020 роки. Мета й прогнозований результат зазначеного заходу полягають у врахуванні природоохоронних вимог у проектах розвитку регіонів та секторальних і галузевих програмах, оновленні державної екологічної політики, визначенні механізму її реалізації на рівні держави.

Підтримуючи наведені вище положення, доцільно акцентувати увагу також на тому, що передумовою збалансованого розвитку України є *інтеграція екологічної політики в галузеві та регіональні плани й програми з метою пошуку можливостей щодо узгодження природоохоронних пріоритетів*. Справді, як показує практика, стратегічне планування розвитку країни не враховує збалансований розвиток, а питання охорони довкілля, котрі включаються в плани соціально-економічного розвитку, розробляються як окремий розділ, що вже звично є незначним за обсягом за відсутності екологічних положень, обґрунтування альтернативних шляхів розвитку. Законодавством України передбачено планування лише соціально-економічного розвитку, котре, включно з галузевими політиками, майже не враховує третю складову збалансованого розвитку – екологічну.

Вважаємо, що в Україні доцільно започаткувати й підтримувати такі міжнародні ініціативи:

- подальша розробка й впровадження нового індикатора для вимірювання

⁵ План дій Уряду України на 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/document/248890505/%D0%9F%D0%9B%D0%90%D0%9D%20%D0%94%D0%86%D0%99.doc>.

рівня розвитку як можливу заміну ВВП, що на засадах збалансованості враховував би економічну, соціальну й екологічну складові прогресу, а також специфічного індикатора «зеленого» ВВП;

- включення вартості біорізноманіття до національних систем обліку та звітування (згідно із зобов'язаннями Сторін Конвенції про біологічне різноманіття, Нагоя, 2010 р.) з метою більш ефективного інтегрування природних ресурсів й екосистемних послуг до процесів планування;

- комплексне розв'язання проблем з питань води, енергії, здоров'я людини та продовольчої безпеки й відповідне коригування правил ведення бізнесу (враховуючи, що за умови збереження існуючої моделі економіки потреби людства у воді до 2030 року на 40 % перевищать можливості її постачання). Цьому сприятиме, зокрема, участь у таких синергетичних ініціативах, як Global Soil Partnership (GSP) for Food Security and Climate Change Adaptation and Mitigation;

- переорієнтація державних субсидій та інших стимулів на заохочення до використання відновлюваних джерел енергії, екологічно дружніх способів господарювання;

- вдосконалення інструментів планування та контролю, зокрема всебічне впровадження принципу «забруднювач платить» з метою стимулювання перероблення відходів та їх мінімізації;

- формування сприятливих умов для «зеленої» економіки з метою забезпечення країн консультативною підтримкою та сприяння у доступі до належного фінансування національних ініціатив за пріоритетами, які визначатимуть власне країни⁶.

У зв'язку з цим варто зауважити, що дотепер розвиток «зеленої» економіки перебуває в Україні на початковій фазі, її елементи не набули широкого впровадження. Досі не існує цілісної державної політики в цьому напрямі, відсутні політичні спроби об'єднати всі заходи в єдину узгоджену стратегію «зеленого» зростання. На противагу, в країнах пострадянського простору проблеми «зеленої» економіки включаються в стратегії розвитку. Наприклад, у Казахстані опубліковано «Національний звіт з інтеграції інструментів «зеленого» зростання в Республіці Казахстан» (2010 р.), а в Білорусії оприлюднена національна доповідь «Сталий розвиток Республіки Білорусь на принципах «зеленої» економіки» (2012 р.), у якій пріоритети надаються розвитку екосистем. Однак вплив ЄС у форматі вимог з адаптації національного законодавства до європейського потенційно може відіграти одну з ключових ролей в «озелененні» економіки та стати поштовхом для опрацювання аналогічних концепцій «зеленого» зростання і в Україні.

⁶ Ріо+20 – «Майбутнє, якого ми хочемо»: особливості реалізації парадигми сталого (збалансованого) розвитку в Україні [Електронний ресурс] / [С. А. Лісовський, Г. Б. Марушевський, П. Г. Павличенко та ін.] // Український географічний журнал. – 2012. – № 3. – С. 3–8. – Режим доступу: http://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGJ-2012-3-03_0.pdf.

2.2. Використання природно-ресурсного потенціалу на засадах сталості

У сучасному соціумі господарським орієнтиром сталого розвитку є поступове домінування у світовому господарстві постіндустріального укладу економіки (що не виключає існування й інших типів – від дрібнотоварного до індустріального, або ж навіть «неоіндустріального»). Отже, відбуваються відповідні зміни у структурі національного багатства як стратегічного підґрунтя сталого розвитку країн світу. Основною тенденцією наразі є заміщення фізичного (у т.ч. природного) капіталу людським, частка якого наприкінці ХХ століття зростає до 80 % у сукупному національному багатстві, що і складає потенціал сталого розвитку господарства. У розвинених країнах світу протягом останніх десятиліть у людський капітал вкладалося близько 70 % усіх інвестицій, а у фізичний загалом (сюди ж віднесено для спрощення природний капітал, тобто природні ресурси – реальні й потенційні, або природні умови як господарський об'єкт) – близько 30 %. На початок ХХІ століття у структурі національного багатства країн СНД частка природного капіталу становила 37,5 % (людського – 50,0, відтворювального (виробничого та фінансового в сукупності) – 12,5 %). З урахуванням динамічних змін у структурі національного багатства, які сталися, починаючи з 1991 р. (насамперед зменшення питомої ваги виробничого капіталу, вибуття якого – основних засобів, оборотних коштів – відбувалося високими темпами в 1993–1995 рр.), у його галузевій структурі в першому десятилітті ХХІ ст. питома вага людського капіталу становила 46,7 %, природного – 34,9, основного (виробничого фізичного) – 12,6, фінансового – 5,8 % (рис. 2.2)⁷.

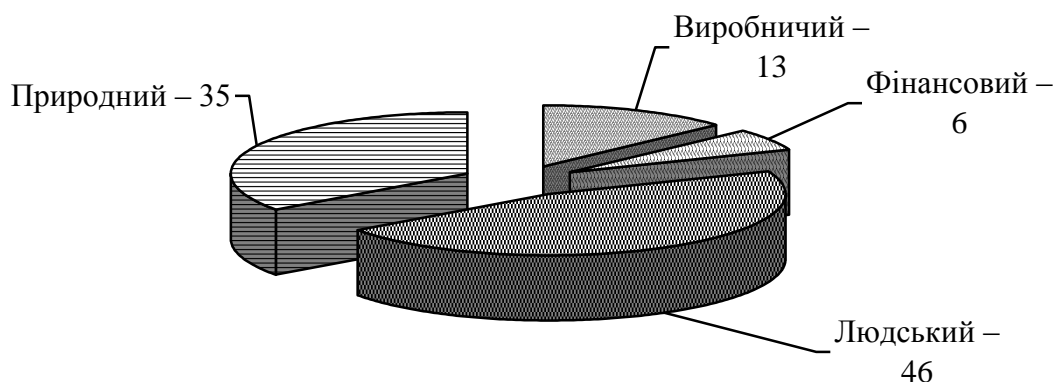

Рис. 2.2. Структура капіталізації національного потенціалу сталого розвитку України (на основі оцінки її національного багатства), %

Отже, у розвитку світового господарства і відповідних тенденціях національної економіки людському потенціалу відводиться перша, а природно-ресурсному – друга за важливістю роль у структурі національного багатства та потенціалу сталого розвитку нашої країни і світу. Таким чином, попри те, що здатність природних ресурсів створювати капітал в умовах сучасної економіки

⁷ Капіталізація економіки України / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, д.е.н. А. А. Гриценка. – К. : Інститут економіки та прогнозування, 2007. – 220 с.

поступається за цією властивістю людським ресурсам, зважаючи на багатий природно-ресурсний потенціал України, необхідно докорінно підвищити капіталізацію природних ресурсів та їх участь у забезпеченні сталого розвитку національного господарства в цілому.

Національний природний капітал, що можна розглядати як природно-ресурсний потенціал сталого розвитку країни, характеризується розгалуженою структурою, в якій представлено всі види ресурсів – земельні (включаючи природно-рекреаційні), водні, мінеральні та лісові (у т.ч. фауністичні), а також екосистемний капітал (рис. 2.3)⁸.

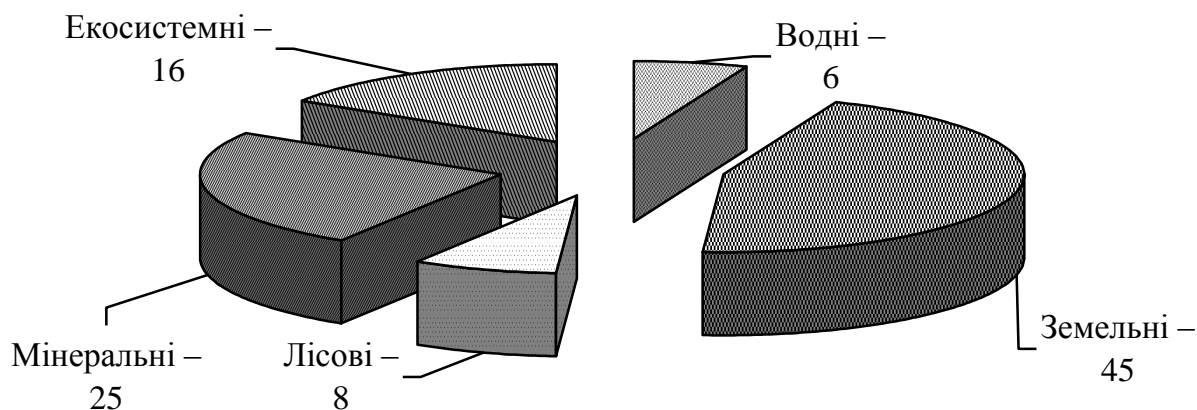

Рис. 2.3. Структура природно-ресурсного потенціалу сталого розвитку України (на основі оцінки її природного багатства), %

Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України є потужним. Вартість природного багатства України сягає 1,06 трлн грн. При цьому поресурсна його структура є такою: водний капітал становить 6,4 % від загальної вартості (67 979,9 млн грн); земельний – відповідно 44,7 (473 181,3); лісовий – 7,9 (84 457,1); мінеральний – 24,9 (262 970,0), екосистемна складова – 16,1 % від його підсумкової вартості, а саме 170 342,4 млн гривень.

У цілому структура природно-ресурсного потенціалу сталого розвитку національного господарства унікальна для країн Європи. У ній головними є земельні ресурси, наступні за значенням (з часткою понад 25%) – мінерально-сировинні. Важливу роль у національній економіці відіграють водні ресурси як джерело питної води, складова інфраструктури, промислова сировина, ресурс морегосподарського комплексу та АПК тощо. Вагоме екологічне й рекреаційне значення мають лісові ресурси України. Цілісну природно-антропогенну систему, котра здатна відтворювати природний капітал, становлять екосистемні ресурси країни, що виконують важливу функцію капіталізатора природного багатства в системі національного господарства України.

Унікальне поєднання природних ресурсів (корисних копалин, ландшафтів, водних джерел, лісів тощо) на компактній території є потужним структуроформуючим фактором спеціалізації національного господарства в

⁸ Економічна оцінка природного багатства України : [монографія] / за заг. ред. акад. НАН України, д.е.н., проф. С. І. Пирожкова; акад. НААН України, д.е.н., проф. М. А. Хвесика. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2015. – 396 с.

євразійській та світовій економіці. На їх базі створюється потужний промислово-аграрно-інфраструктурний комплекс, при цьому протягом останніх років зростає роль землі як просторово-господарського й унікального агрокліматичного ресурсу сталого розвитку національної економіки.

Земельні ресурси. У доповіді Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) «Назустріч «зеленій» економіці»⁹, котру підготовлено до Конференції ООН зі сталого розвитку «Ріо+20», щодо спільного вирішення глобальних проблем бідності та формування засад сталого розвитку ХХІ століття відзначено роль сільськогосподарського землекористування. Існуючі системи сільського господарства на сьогодні виснажують природний капітал. Високий попит на зміни у землекористуванні часто обумовлює знеліснення і втрату біорізноманіття. Інвестиції та стратегічні реформи, спрямовані на «озеленення» сільського господарства, покликані забезпечити: диверсифікацію економічних систем; підвищення суспільного добробуту завдяки збільшенню врожайності сільськогосподарських культур і створення нових більш продуктивних «зелених» робочих місць, особливо в сільських районах; гарантування продовольчої безпеки на сталій основі; значне скорочення екологічних й економічних витрат, пов'язаних з традиційними методами промислового сільського господарства.

«Озеленення» сільського господарства потребує інвестицій і проведення досліджень, зокрема, з таких ключових питань: управління родючістю ґрунтів, більш ефективного й сталого використання води, диверсифікація рослинництва і тваринництва, відповідний рівень механізації та інфраструктурне забезпечення. Сукупна вартість світових інвестицій і стратегічних витрат, необхідних для переходу до «зеленого» сільського господарства, оцінюється в 198 млрд дол. США щорічно протягом 2011–2050 рр. При цьому додана вартість, що створюється у сільськогосподарському виробництві, збільшиться на 9 %. Перехід до «зеленого» сільського господарства має суттєві екологічні переваги: нарощення потенціалу природного капіталу шляхом відновлення й охорони родючості ґрунтів; зменшення ерозії останніх і неорганічних агрохімічних забруднень; збільшення ефективності використання води; скорочення вирубки лісів, втрати біорізноманіття та інших негативних впливів землекористування; значного зменшення емісії парникових газів від сільського господарства.

«Зелене» сільське господарство потребує національних і міжнародних стратегічних реформ та інновацій. Відповідна політика повинна концентруватися на перетворенні екологічно шкідливих субсидій, які штучно знижують вартість окремих сільськогосподарських ресурсів і призводять до їх неефективного та надмірного споживання. Крім того, такі зміни мають стимулювати сільськогосподарських товаровиробників до використання нешкідливих для навколишнього природного середовища ресурсів і методів ведення сільського господарства, а також створення позитивних зовнішніх впливів, а саме поліпшення екосистемних послуг. Відповідні належні зміни в торговельній політиці повинні привести до структурної реформи виробництва

⁹ Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication [Електронний ресурс] / UNEP. – 2011. – 631 р. – Режим доступу: www.unep.org/greeneconomy.

та оптимізації експортних субсидій, що деформують торгівлю. Зважаючи на якісні показники ґрунтів та значну площу сільськогосподарських угідь в Україні, зазначені аспекти «озеленення» сільського господарства актуальні для вітчизняного аграрного сектору.

Земля як природний ресурс та просторовий базис розміщення інших продуктивних сил становить основу сталого розвитку. Передумовами сталого соціального та економічного розвитку є ефективне управління на всіх організаційних рівнях, визначені та гарантовані права власності на землю. Дієва система управління земельними ресурсами характеризується такими ознаками: визначає і гарантує право власності; формує механізм оподаткування землі та нерухомості як з метою стимулювання сталого землекористування, так і реалізації фіскальної функції податків; забезпечує цінність земельних ділянок як об'єкта застави; сприяє розвитку ринку земель і здійснює їх моніторинг; забезпечує охорону земельних ресурсів і підтримує постійний контроль за станом навколишнього природного середовища; визначає землеустрій держави; сприяє земельній реформі в сільській місцевості; покращує міське планування і розвиток інфраструктури; забезпечує повноту й актуальність статистичних даних про кількісні та якісні показники земель, що визначають ефективність управлінських рішень.

Стале управління землекористуванням – це такі методи і механізми управління суспільними відносинами щодо земель, які підтримують їх біорізноманіття, продуктивність, відновлювальні властивості й потенціал виконання сьогодні та в майбутньому відповідних екологічних, економічних і соціальних функцій на місцевому, національному та глобальному рівнях.

У Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», що схвалена указом Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р., у рамках чотирьох векторів руху за вектором розвитку передбачено, зокрема, реалізацію земельної реформи, сільського господарства та рибальства. Для забезпечення сталого розвитку України у сфері земельних ресурсів необхідно: удосконалити систему обліку земельних ділянок і методів їх еколого-економічної оцінки; здійснити інвентаризацію земельних ділянок; розробити програми підвищення родючості ґрунтів; упроваджувати раціональні системи землекористування та організації територій; активізувати використання ґрунтозахисних технологій у різних галузях; поліпшити процедуру землевідведення; поглибити роботи з рекультивативної забруднених і порушених земель; оптимізувати площі природних та антропогенно використовуваних земель; удосконалити екологічний моніторинг земель; вжити заходи щодо усунення й упередження негативних антропогенних і природних явищ та процесів, пов'язаних з деградацією земель; здійснювати контроль і покращувати стан радіоактивно забруднених земель; мінімізувати використання особливо цінних земель і ґрунтів.

Сталість землекористування відрізняється від стабільності підвищення ефективності промислового чи сільськогосподарського виробництва. Якщо у другому випадку йдеться лише про досягнення максимального економічного ефекту, то у першому, крім цього, про сприяння оптимізації вирішення соціальних та екологічних аспектів землекористування. Тобто використання земельних ресурсів повинно бути одночасно економічно доцільним, соціально спрямованим та екологічно безпечним.

Основними принципами сталого землекористування, які становлять основу формування ефективної системи управління земельними ресурсами, є пріоритетність сільськогосподарського землекористування, раціональне використання та охорона земель, екологічна обґрунтованість сільськогосподарського і промислового виробництва, економічна доцільність використання земель різного призначення, цільове землекористування, об'єктивність і доступність інформації про якісний та кількісний стан земель.

Водні ресурси. Важливим завданням упровадження екологізбалансованого використання водних ресурсів у системі забезпечення сталого розвитку України є синхронізація цього процесу та основних функцій, які виконує водне господарство в сучасних умовах. Такими функціями є:

- проведення єдиної науково-технічної політики в галузі;
- регулювання і перерозподіл річкового стоку в часі та просторі;
- забір води і подача її міжгалузевими (міжгосподарськими) каналами і водоводами;
- охорона водних об'єктів від забруднення та виснаження;
- охорона виробничих об'єктів, населених пунктів і природи від шкідливої дії води;
- охорона навколишнього природного середовища від негативних наслідків, спричинених будівництвом водогосподарських об'єктів і споруд;
- експлуатація водних і водогосподарських об'єктів з метою підтримання їх у безпечному стані;
- облаштування водних об'єктів для санітарно-гігієнічних і рекреаційних цілей;
- облік і контроль за станом водних ресурсів та їх використанням, організація планування й управління водним господарством;
- державний контроль за використанням, відновленням й охороною водних об'єктів;
- розроблення схем комплексного використання й охорони вод, водогосподарських балансів з визначенням забору води та умов водокористування в басейнах річок у розрізі територій країни на водогосподарських ділянках;
- дотримання лімітів (норм) і правил водоспоживання та водовідведення, а також режиму використання води, що встановлюються дозволом на спеціальне водокористування;
- упровадження на підприємствах, в установах і організаціях найновіших досягнень науки, техніки і передового досвіду у сфері водозбереження та охорони вод.

Для забезпечення сталого розвитку водогосподарського комплексу необхідно реалізувати такі заходи:

- ліквідація дефіциту та підвищення раціонального використання водних ресурсів;
- захист від негативного впливу води та гарантування технічної безпеки гідротехнічних споруд;
- розвиток і модернізація державної системи моніторингу водних об'єктів;

- зменшення негативного антропогенного впливу та екологічна реабілітація водних об'єктів.

Лісові ресурси. Загострення екологічної ситуації у світі внаслідок глобального потепління і забруднення навколишнього природного середовища спричинило погіршення стану лісових екосистем. Відбувається витіснення біологічно стійких корінних насаджень антропогенними – нестійкими до зовнішніх впливів. При цьому слід зазначити, що скорочення або зникнення видів дестабілізує біоту і призводить до виникнення нового, збідненого, менш стійкого угруповання.

Лісове господарство України, як і природно-ресурсна сфера в цілому, також зазнає впливу наслідків глобальних екологічних проблем. Сьогодні існує необхідність визначення стратегічного спрямування (мети) здійснення лісокористування в Україні – за природозберігаючим чи промисловим пріоритетом, що стане ключовим фактором обґрунтування доцільності реалізації проектів управління територіальними лісогосподарськими комплексами. Якщо вибір буде зроблений на користь першого, що більше відповідає сучасній системі соціально-економічних координат, то потрібен ґрунтовний аналіз можливості вибору відповідної сукупності суб'єктів фінансово-економічного забезпечення проектного управління. Іншим варіантом може бути раціональне або модернізоване використання існуючої системи господарювання, яка базується на поділі лісів на експлуатаційні та природоохоронні.

Стратегічно можливим є вибір між двома моделями ведення лісового господарства. Перша, яка базується на індустріалізованому устрої (організації) господарювання, переважно функціонує сьогодні й передбачає достатньо високий ступінь механізації процесів (лісогосподарських заходів). Інша (альтернативна) модель ґрунтується на максимальному використанні природних можливостей лісових насаджень щодо самовідновлення і позитивного впливу на елементи навколишнього природного середовища. На нашу думку, дві моделі майже однаково мають право на існування.

Методологічні засади забезпечення просторово-територіального розвитку сфери лісокористування передбачають утворення характерних для сучасної економіки форм власності та господарювання. Важливим фактором є економіко-правові відносини з державними, регіональними і комунальними територіальними утвореннями (владно-контролюючими органами відповідного рівня та повноважень). Науково-методологічні засади реформування системи форм власності на землі лісового фонду, лісові насадження та інші ресурси лісових екосистем найбільш чітко виражаються у практичній площині через економіко-правові аспекти конкретних складових інституту власності (розпорядження, володіння, користування). Таку інтерпретацію категорії власності на ліси можна розглядати як певним чином упорядковану й організовану систему відносин між суспільством загалом та окремими індивідами щодо їх ставлення і реальної участі у процесах лісокористування. Ключовим елементом такої суспільної діяльності, на наш погляд, є, наприклад, розподіл лісового фонду між різними суб'єктами господарювання. Характерні особливості цієї категорії за певних обставин можуть суттєво впливати на

право присвоєння фінансових ресурсів, які утворюються у процесі лісокористування й лісовирощування.

Основною метою змін, зокрема розширення можливостей фінансування лісогосподарського виробництва в рамках проектного управління на територіальному рівні, є створення відповідних умов для максимально можливої ефективності регулювання (як державного, так і недержавного) процесів охорони, використання й відтворення лісоресурсного потенціалу. Досягнути цієї мети практично неможливо без відповідної зміни структури певної частини об'єктів лісового фонду. Надійною методологічною та методичною базою для цього є їх еколого-економічна оцінка, установлення кількісних і якісних параметрів, визначення суб'єктів власності. Оскільки в Україні спостерігається тенденція суттєвого посилення місцевого самоврядування, украй необхідним завданням є поступове відродження приватного та комунального (муніципального) лісоволодіння на базі колишніх колгоспних, радгоспних і міських лісів, значні площі яких дедалі більше стають занедбанними.

Використання сировинних ресурсів лісу для розвитку сільських територій України не має в цілому вирішального значення з огляду на нерівномірне забезпечення регіонів такими можливостями, а також через переважну зосередженість лісових насаджень у державній власності. Однак цінними в цьому плані є території з лісистістю 50–60 %.

Стримуючим чинником нарощення лісоресурсного потенціалу України слід вважати відсутність належної системи впровадження технологій плантаційного лісорозведення, які б дали можливість результативно заліснювати малопродуктивні землі та неугіддя і збільшувати рівень лісистості окремих регіонів.

Мінеральні ресурси. Для мінерально-сировинної бази природно-ресурсного потенціалу України ключовим фактором сталого розвитку є відповідне інституціональне середовище, яке забезпечуватиме стале надрокористування. Упродовж 1992–2016 рр. його формування у вітчизняній сфері надрокористування значною мірою відбувалося спонтанно, під впливом певних домінуючих політичних і бізнесових груп. Як свідчить практика, інституціональне середовище, що наразі визначає якість державного управління сферою надрокористування, не відповідає сучасним економічним реаліям. Це призводить до нераціонального використання надр. Протягом останніх років ситуація в цій сфері перебуває під контролем і пильною увагою влади (Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України № 90/2010 від 3 лютого 2010 р. «Про заходи щодо підвищення ефективності державного управління у галузі геологічного вивчення і використання надр»).

Як свідчить господарська практика впровадження засад сталого розвитку, цей процес необхідно значно активізувати. Нераціональне використання надр наразі спричинено:

- слабким контролем з боку держави;
- недосконалістю чинного законодавства та нормативно-правової бази;

- відсутністю ефективного економічного механізму управління фондом надр;

- низьким рівнем відтворення вітчизняної мінерально-сировинної бази, що характеризується недостатнім фінансуванням геологорозвідувальних робіт (в основному вони здійснюються за рахунок держбюджету);

- нерозвиненістю внутрішнього фондового ринку, що визначає низький рівень капіталізації гірничодобувних підприємств.

Тільки вирішивши ці питання, можна прискорити перехід надрокористування на засади сталого розвитку.

2.3. Упровадження засад сталого розвитку в соціальній сфері

Сталий розвиток соціальної сфери неможливий без трансформації людського потенціалу, визначальними ознаками якого повинні стати освіченість, ініціативність, орієнтованість на здоровий спосіб життя й екологічні імперативи життєдіяльності. Наслідком несистемного, вибіркового характеру реформування є відсутність скоординованого підходу до імплементації концептуальних положень рамкових угод із проблем сталого розвитку в національне соціальне законодавство та їх подальшого втілення в господарську практику. Одночасно з позитивними досягненнями (поширення екологічної освіти, урізноманітнення культурної діяльності) спостерігаються суттєві недоліки у сферах охорони здоров'я, житлово-комунального обслуговування населення тощо.

В Україні прийнято базові нормативно-правові акти у *сфері освіти*, Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»), Національну доктрину розвитку освіти, низку державних галузевих програм, які частково відображають положення Порядку денного на XXI століття. Затверджено Концепцію екологічної освіти в Україні, що співвідноситься з тезами Салонікської декларації та містить обґрунтування теоретико-методологічних засад становлення системи екологічної освіти, її пріоритетні завдання. Відбувається запровадження нових освітніх стандартів та принципів Болонської декларації, формування нормативної бази, яка регламентує порядок здійснення інноваційної діяльності у сфері освіти з урахуванням світового досвіду.

Проте глибина освітніх реформ, якість і ефективність роботи навчальних закладів та установ не можуть повною мірою задовольнити сучасні потреби особистості й суспільства. Негативним аспектом є несформованість інституційного забезпечення практичного впровадження концепції освіти в інтересах сталого розвитку, зокрема не розроблено національний план дій та не створено спеціальний регулюючий орган, як це передбачено Стратегією ЄЕК ООН. Навчальні курси з освіти в інтересах сталого розвитку викладаються лише в окремих вітчизняних вищих навчальних закладах.

Актуальними залишаються проблеми доступності та якості освіти. Посилюється територіальний аспект нерівності: у дошкільній і загальній середній освіті зростають відмінності в розрізі міських і сільських поселень, а також регіонів країни за основними освітніми показниками.

Сформована *система охорони здоров'я* в Україні не забезпечує рівного

безкоштовного доступу громадян до якісних медичних послуг і характеризується низькою їх якістю, що особливо негативно впливає на незахищені верстви населення. Існують диспропорції доступності до медичних послуг на рівні міських і сільських територій. Крім того, це пов'язано зі значними особистими витратами населення. Як свідчить офіційна статистика, витрати домогосподарств на зазначені цілі перевищують одну третину загального обсягу фінансування галузі та здійснюються безпосередньо під час одержання медичних послуг. Серед домогосподарств, у яких хто-небудь із членів протягом 2015 р. потребував медичної допомоги, придбання ліків і медичного приладдя, 29% повідомили про випадки неможливості задовольнити свої потреби у зв'язку із занадто високою вартістю або ж відсутністю фахівця чи медичного закладу необхідного профілю. Порівняно з 2014 р. цей показник збільшився в 1,4 разу.

Україна неефективною є політика держави щодо профілактики захворюваності та передчасної смертності, поширення в суспільстві стандартів здорового способу життя. За рівнем смертності у працездатному віці Україна випереджає більшість держав із високим рівнем людського розвитку. Вагомими причинами цього є алкоголізм, тютюнопаління, побутовий і виробничий травматизм, низька рухова активність, особливо дітей і підлітків, коли, власне, і закладаються стандарти поведінки в майбутньому дорослому житті.

Вітчизняна **житлово-комунальна сфера** генерує системні загрози безпеці держави соціального, екологічного й економічного характеру. У 2015 р. лише 55,6% домогосподарств України були задоволені та дуже задоволені своїми житловими умовами; забезпеченість житловою площею 39% сімей є нижчою за встановлену санітарну норму; 53% населення мешкає у перенаселеному житлі, у т. ч. 62% – у великих містах, що втричі перевищує середній показник ЄС. Слід констатувати низький рівень реалізації завдань Загальнодержавної програми реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009–2014 роки, зокрема в частині технічного переоснащення галузі на основі екологічно чистих, енерго- та ресурсозберігаючих технологій. Нині питомі витрати енергетичних ресурсів під час виробництва і надання житлово-комунальних послуг в Україні майже вдвічі перевищують відповідні показники європейських держав.

2.4. Природно-техногенна та екологічна безпека сталого розвитку

На початку XXI ст. світ зіткнувся з глобальними екологічними проблемами, голодом та збіднінням більшості населення земної кулі, деградацією моралі, наростанням регіональних і міжетнічних конфліктів, тероризмом. Ці обставини змусили прогресивну світову громадськість і відомі недержавні міжнародні організації започаткувати новий підхід до подолання зазначених глобальних проблем, який отримав назву *концепція сталого розвитку* (sustainable development). Він передбачає обов'язкову узгодженість економічного, екологічного та людського розвитку таким чином, щоб з кожним новим поколінням якість, безпека життя людей, стан довкілля перебували на

належному рівні, був помітним соціальний прогрес, який визнає потреби кожного.

Проблема світового розвитку потребує системного й комплексного вивчення прямих і зворотних взаємозв'язків між суспільством і природою. Незнання наслідків діяльності людини призводить до посилення ризиків власне життя, невпевненості в перспективності існування людства. Людина не може управляти біосферою, оскільки є її частиною. Людська цивілізація не виживе, переводячи біосферу в інший стійкий стан. Лише на основі збалансованих і гармонійних взаємовідносин між суспільством і природою, побудованих на використанні нано-, піко- та фемтотехнологій, переходу на інноваційну модель розвитку, розвиваючи квантові науки й технології, розбудовуючи шостий і сьомий технологічний уклади, людство може забезпечити своє існування в системі природи.

Рівень екологічної ситуації та розвитку національної екологічної системи України, її місце за цими показниками серед інших держав світу можна оцінити за допомогою міжнародного індексу екологічного виміру EPI (Environmental Performance Index). Методологія індексу дає змогу порівнювати власні успіхи одних країн і недоліки інших за двома великими категоріями показників: зниження навантаження навколишнього природного середовища на здоров'я людини (*Environmental health*) та забезпечення життєздатності екосистем і розумного використання природних ресурсів (*Ecosystem vitality*). EPI еволюціонує з кожним новим звітом, тому між рейтингами немає прямої кореляції, що унеможливорює відстеження змін стану довкілля в часі.

EPI визначається за шкалою від 1 до 100, де 100 – найвищий результат. Для його розрахунку використовують методику агрегування, відповідно до якої індекс EPI 2016 сформований з двох категорій: охорона здоров'я та захист людини. В рамках цих двох категорій оцінка здійснювалася в дев'яти проблемних областях, що складаються з понад 20 індикаторів. За кожним країна отримує бали, кількість яких залежить від позиції держави в межах діапазону, що задається гіршою за цим індикатором країною (відносний нуль на стобальній шкалі) і бажаною метою (еквівалент 100 балів). Бажана мета може встановлюватися на основі міжнародних договорів; стандартів, визначених міжнародними організаціями; професійного висновку, що відображає науковий консенсус, або інших джерел.

Наведений індекс і його індикатори визначають здатність тієї чи іншої країни захищати своє навколишнє природне середовище як у теперішній час, так і довготерміновій перспективі, виходячи з наявності національної екологічної системи, змоги протидії екологічним впливам і зниження залежності людей від екологічних впливів, соціальних та інституціональних можливостей країни відповідати на екологічні виклики, спроможності глобального контролю над екологічним станом тощо. Крім того, вони можуть використовуватися як потужний інструмент для ухвалення рішень на аналітичній основі з урахуванням соціального й економічного вимірів сталого розвитку держави. Рейтинг, складений на основі даних про якість води й повітря, викиди парникових газів, турботу про збереження лісів та інших

факторів, виявив істотні розбіжності між країнами, приблизно однаковими за якістю життя, споживанням ресурсів та рівнем забруднення довкілля.

У 2016 році Україна зайняла 44-те місце серед 178 країн світу за міжнародним рейтингом з екологічного індексу порівняно із 52-м серед 133 держав 2006 року, 75-м серед 149 – 2008, 95-м з-поміж 178 країн 2014 року (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Значення індексу екологічного виміру в окремих країнах світу*

Країна	2008		2010		2014		2016	
	Рейтинг	Значення	Рейтинг	Значення	Рейтинг	Значення	Рейтинг	Значення
Ісландія	11	87,6	1	93,5	14	76,5	2	90,5
Швейцарія	1	95,5	2	89,1	1	87,6	16	86,9
Коста-Ріка	5	90,5	3	86,4	54	58,5	42	80,0
Швеція	2	93,1	4	86,0	9	78,1	3	90,4
Норвегія	3	93,1	5	81,1	10	78,1	17	86,9
Маврикій	58	78,1	6	80,6	56	58,1	77	70,9
Франція	10	87,8	7	78,2	27	71,1	10	88,2
Австрія	6	89,4	8	78,1	8	78,3	18	86,7
Куба	41	80,7	9	78,1	64	55,1	45	79,1
Колумбія	9	88,3	10	76,8	85	50,8	57	75,9
Мальта	–	–	11	76,3	34	67,4	9	88,5
Фінляндія	4	91,4	12	74,7	18	75,7	1	90,7
Словаччина	17	86,0	13	74,5	21	74,5	24	85,4
Великобританія	14	86,3	14	74,2	12	77,4	12	87,4
Нова Зеландія	7	88,9	15	73,4	16	76,4	36	82,0
Німеччина	13	86,3	17	73,2	13	77,0	30	84,3
Японія	21	84,5	20	72,5	26	72,4	39	80,6
Латвія	8	88,8	21	72,5	40	64,1	22	85,7
Білорусія	43	80,5	53	65,4	32	67,7	35	82,3
Сполучені Штати Америки	39	81,0	61	63,5	33	67,5	26	84,7
Росія	28	83,9	69	61,2	73	53,5	32	83,5
Україна	75	74,1	87	58,2	95	49,0	44	79,7
Мавританія	146	44,2	161	33,7	165	27,2	160	46,3
Центральна Африканська Республіка	128	56,0	162	33,3	119	42,3	159	46,5
Сьєрра-Леоне	147	40,0	163	32,1	173	21,8	162	46,0

*Джерело: Environmental Performance Index (EPI) [Електронний ресурс] // Sedac socioeconomic data and applications center. – Режим доступу : <http://sedac.ciesin.columbia.edu/data/collection/epi/sets/browse>.

Загалом можна простежити підвищення індексу екологічного виміру для України 2016 р. на 30,7 пункту порівняно з 2014-м. Низькі позиції держави за попередні роки обумовлені такими чинниками: погіршенням санітарного стану навколишнього природного середовища через викиди підприємств металургії та енергетики, які щорічно сягають 30–35 % усіх забруднень від стаціонарних

джерел, застосуванням застарілого обладнання, яке, за статистикою, здійснює викидів утричі більше, ніж новітнє устаткування; дефіцитом води, що нині становить близько 4 млрд м³. Практично всі поверхневі, ґрунтові й частково підземні води забруднені промисловими, побутовими, сільськогосподарськими стоками й за якістю не відповідають навіть чинним заниженим санітарним нормам.

Із зростанням економіки, населення та сфери споживання у світі відбувається швидке збільшення як обсягів, так і видів відходів – промислових, побутових, електронного та електричного обладнання тощо. Зазначені фактори виявились наразі більш значимими для генерування відходів, ніж усі зусилля з попередження останнього. Водночас економічний розвиток і технологічна модернізація виробництва супроводжуються все більш динамічним збільшенням вторинного ресурсокористування. За світовим досвідом, чим більш розвиненою є держава, тим вища в ній частка вторинних джерел у загальному ресурсоспоживанні. У країнах ЄС і США сектор утилізації і повторної переробки відходів перетворюється на прибуткову галузь економіки. Зокрема, в ЄС-25 у зазначеній сфері формується близько 4 % ВВП. Рециклінг відходів забезпечує оборот 100 млрд євро і в ньому задіяно 1,5 млн робочих місць. Натуральні ресурсні показники становлять: по паперу – 35 млн т, пластмасі – 5, склу – 4 млн тонн.

Стрімкий розвиток рециклінгу і комплексної переробки сировини, рекуперації відходів свідчить про закономірність ресурсозберігаючих тенденцій інтенсивного природокористування. Їх науковою основою є ідеї технологічно замкнутого кругообігу використання природної сировини. Вторинне ресурсокористування є, таким чином, довгостроковою стратегією розвитку всього світового господарства і, відповідно, окремих держав.

У формуванні стратегічного потенціалу сталого розвитку у сфері поводження з відходами в Україні пріоритетна увага має надаватися створенню відповідних засад управління відходами і його організаційно-економічному забезпеченню. Таке управління на базі реалізації ідей рециклінгу і формування відповідної інфраструктури, як свідчить досвід найбільш економічно розвинених країн, є безальтернативною стратегічною домінантою. Це тим більш важливо, що генерування відходів в Україні (як і в усьому світі) дедалі зростає. Відтак постає завдання формування довгострокових програм попередження їх утворення. Додаткового стимулу потребують політика й організаційно-економічний механізм, спрямовані на досягнення ефекту декаплінгу, тобто зростання ВВП за відносного зменшення утворення відходів.

2.5. Інвестування сталого розвитку

Важливою передумовою переходу суспільства на модель сталого розвитку є необхідне інвестиційне забезпечення. Інвестиційна політика повинна бути гнучкою та мобільною щодо зміни пріоритетів кожної просторово-часової моделі сталого розвитку. У зв'язку із цим необхідно забезпечити раціональні

пропорції інвестування наукових, передпроектних досліджень, власне проектних рішень та, нарешті, реалізації комплексів заходів щодо сталого розвитку¹⁰. У загальному вигляді процес інвестування (рис. 2.4) сталого розвитку повинен відбуватися поетапно, що позначено на координаті часу індексами t_1 ; t_2 ; t_3 . Слід зазначити, що цей процес має безперервний характер, він хвилеподібно переходить від етапу наукових досліджень до проектування та реалізації. При цьому максимумами інвестиційних кривих a , b , c мають обмеження за рівнем граничних витрат.

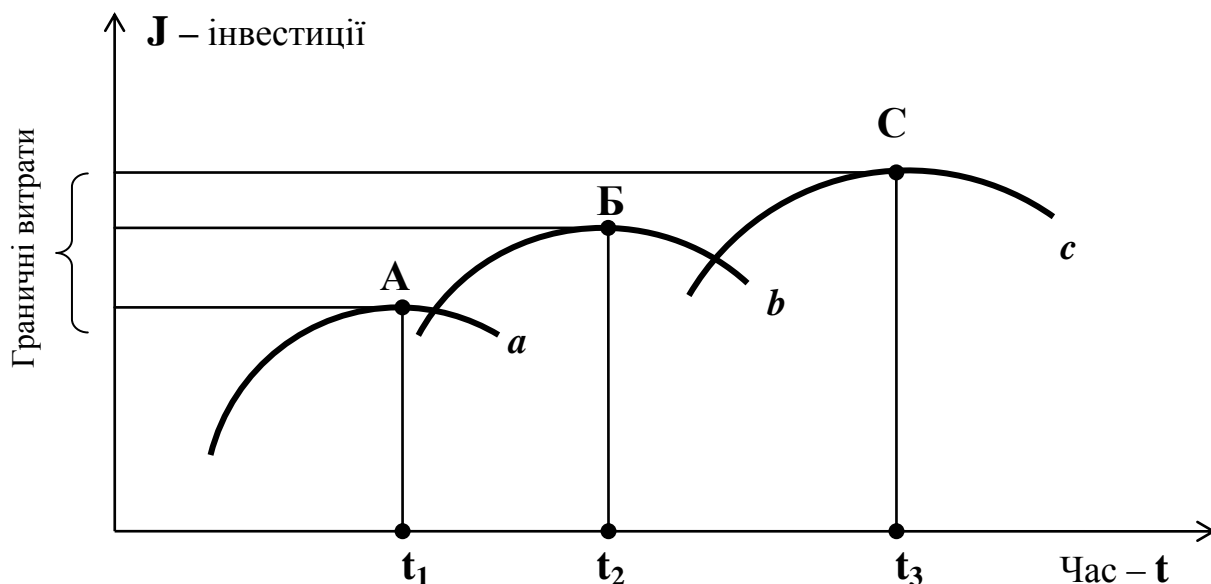

Рис. 2.4. Схема процесу інвестування сталого розвитку

Виходячи з існуючої нерівномірності щодо готовності різних територій до впровадження концепцій сталого розвитку, рівень граничних витрат може коливатися в досить широких межах. Метод інвестиційного аналізу сталого розвитку територій дає можливість отримати характеристики якісного стану етапів стабілізації та ґрунтового покращення життєдіяльності населення.

Кожна із часткових територіальних моделей сталого розвитку має розглядатися у квазізамкненому стані. Тоді можливо виявити цілком відчутний екологічний ефект, що залежить від цільових пооб'єктних інвестицій. Наводимо два графіки, котрі характеризують динаміку одержуваного ефекту сталого розвитку (крива a), а також вкладених інвестицій (крива b) (рис. 2.5). Ці криві перетинаються у двох точках – С і М, стосовно яких відбувається ідентифікація етапів стабілізації й докорінного поліпшення.

Так, період до t_1 характеризує процес стабілізації, за якого до певної точки (С) зростання інвестицій не супроводжується поліпшенням екологічної ситуації. Завершується цей етап переломним моментом, коли критичний розмір інвестицій обумовлює докорінну зміну тенденцій динаміки поводження кривих a й b . Ця ситуація відрізняється тим, що збільшення обсягів інвестицій в

¹⁰ Быстряков И. К. Проективно-деятельностная модель устойчивого развития общества / И. К. Быстряков // Механізм регулювання економіки. – 2004. – № 4. – С. 47–55.

екологічну діяльність приводить до зростання розміру екологічного ефекту. Період, що вкладається між часом t_1 і t_2 , відображає етап докорінного поліпшення ситуації. Період часу за критичною точкою M , позначеною на абсцисі індексом t_2 , характеризує стан сталого розвитку економічної системи. Відповідно до графіка, у період докорінного поліпшення адекватний вкладеним інвестиціям J_n ефект ΔE_n настає з певним запізненням за часом Δt .

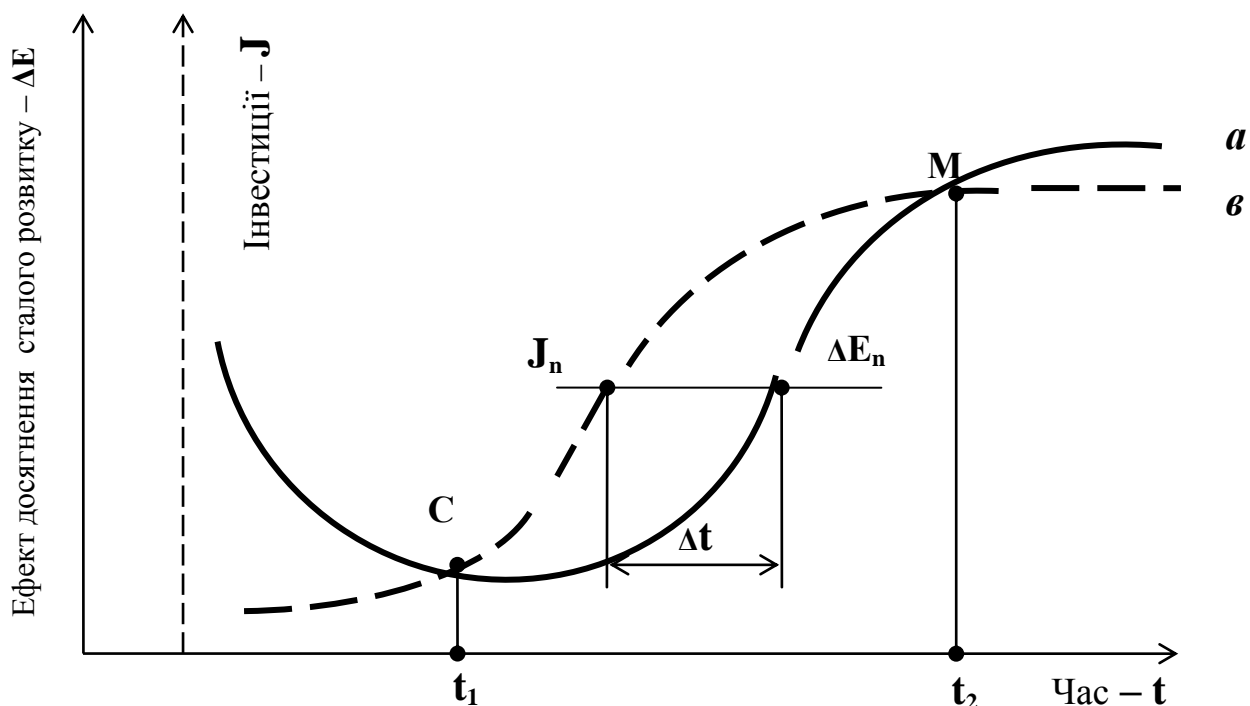

Рис. 2.5. Графік динаміки співвідношення інвестицій та ефекту досягнення сталого розвитку

Однак після критичної точки M ситуація змінюється, оскільки досягнуті граничні витрати підтримують бажаний або заданий рівень екологічного ефекту на межі граничної вигоди, причому цей ефект має вже випереджальну стосовно інвестицій альтернативну корисність.

Наведені вище графіки орієнтовані в основному на постановку проблеми формування розгорнутої системи обґрунтування діяльності із забезпечення сталого розвитку в сучасних умовах, пошуку диференційованих методів господарювання, спрямованих на територіальний інвестиційний клімат.

Таким чином, проективно-діяльнісна модель сталого розвитку має складну інфраструктуру, що потребує широкого нестандартного обґрунтування. Такий підхід повинен розглядати модель сталого розвитку з позицій розкриття дискретно-цілісних властивостей простору життєдіяльності людини, які дають змогу зміщувати акценти досліджень із зовнішньої сторони господарських явищ на внутрішню.

При цьому в модель сталого розвитку на всіх рівнях повинна закладатися ідея підтримання єдності, цілісності й гармонізації у взаємодії безлічі штучних і природних об'єктів складних соціо-еколого-економічних систем.

3. ПЕРСПЕКТИВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

3.1. Сталий розвиток України у глобальному середовищі

Національна парадигма сталого розвитку орієнтує на формування системи концентрованих, науково обґрунтованих та легалізованих уявлень про цілі, пріоритети, зміст, способи й засоби ресурсоефективної господарської діяльності держави. Значною мірою вона повинна поєднувати, у широкому розумінні, практичну природоохоронну діяльність, яку визначає екологічна політика, та природоохоронну ідеологію, що певним чином матеріалізується в системі державних функцій та екологоорієнтованих норм.

Основними стратегічними засадами формування національної моделі сталого розвитку слід вважати:

- визначення цілей, завдань, напрямів розвитку суспільства, задоволення його екологічних потреб;
- організацію діяльності суспільства з виконання прийнятих цілей і програм;
- розподіл матеріальних й екокультурних цінностей;
- узгодження різноманітних інтересів держави і соціальних спільнот;
- розроблення стандартів і законів поведінки в суспільстві;
- досягнення внутрішньої та зовнішньої безпеки і стабільності політичного ладу;
- формування суспільної свідомості;
- контроль за дотриманням законів, припинення дій, що порушують загальноприйняті екологічні норми.

Підкреслимо, що концепт сталого розвитку повинен розроблятися на принципах забезпечення екосистемної цілісності та інтегрованого управління, основою яких є динамічний процес ефективного використання ресурсів, на засадах гармонізації економічних, екологічних та соціальних інтересів.

Основні завдання політики сталого розвитку щодо забезпечення збалансованого соціально-економічного зростання полягають у наступному:

- формуванні міжгалузевої структури виробництва, що повинна відповідати світовим стандартам і потребам економіки держави, підвищенні соціально-екологічної орієнтації галузей;
- обмеженні розвитку сировинних і напівфабрикатних виробництв, поетапному зменшенні обсягу експорту продукції видобувних та інших ресурсо- й енергоємних галузей, нарощуванні обсягу виробництва продукції, що має закінчений технологічний цикл і сприяє сталому використанню власного природно-ресурсного потенціалу;
- технічному переоснащенні виробництва на основі впровадження новітніх наукових досягнень, енерго- і ресурсоощадливих та безвідходних технологій, широкому застосуванні відновлюваних джерел енергії, розв'язанні проблеми утилізації відходів, що утворюються у процесі господарської та іншої діяльності;
- регульованому збільшенні обсягу виробництва високоякісних продуктів

харчування, якісній зміні структури харчування населення, підвищенні калорійності продукції;

- формуванні раціональної структури виробництва, розподілі й використанні енергії, підвищенні технічного рівня та екологічної безпеки теплових електростанцій шляхом застосування новітніх ефективних технологій спалювання палива.

До головних завдань політики сталого розвитку щодо охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів належать:

- зменшення кількості джерел викидів забруднюючих речовин в атмосферу, підвищення рівня їх екологічної безпеки і поліпшення стану атмосферного повітря;

- забезпечення економії первинних ресурсів, розв'язання проблеми утилізації відходів виробництва шляхом удосконалення структури його розміщення, формування виробничих комплексів замкнутого циклу;

- запобігання процесу деградації ґрунтів, збереження водних ресурсів і об'єктів як унікальних складових довкілля;

- забезпечення належної охорони та збереження лісових ресурсів і екосистем, посилення природоохоронних функцій лісів, здійснення комплексу лісгосподарських заходів щодо зниження рівня радіоактивного забруднення лісового фонду;

- гарантування безпеки довкілля під час видобування корисних копалин;

- підвищення ефективності державного контролю за додержанням вимог природокористування і збереження навколишнього природного середовища шляхом застосування економічних та адміністративних санкцій;

- розвиток системи сертифікації, екологічного аудиту і страхування, ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності, поступовий перехід на систему міжнародних стандартів технологічних процесів.

Основні завдання політики сталого розвитку щодо соціальної сфери такі:

- створення сприятливих економічних умов для забезпечення рівноправного доступу людини до одержання доходів, користування ресурсами і соціальними послугами;

- розроблення та реалізація національної програми подолання бідності, скорочення прошарку малозабезпечених і маргінальних категорій громадян;

- сприяння досягненню повної зайнятості як одного з головних пріоритетів економічної і соціальної політики, створення для всіх працездатних громадян надійних можливостей заробітку на життя;

- підвищення реальних доходів населення шляхом державного регулювання заробітної плати та пенсійного забезпечення, проведення моніторингу рівня життя різних соціальних верств і груп з метою недопущення його зниження;

- реформування пенсійного забезпечення в напрямі переходу до системи, що базується на принципах страхування, підготовка відповідної нормативно-правової бази формування системи соціального страхування;

- розроблення програми соціальної і професійної реабілітації інвалідів з

метою їх залучення до активного життя суспільства; програми та заходів щодо поліпшення становища сім'ї, жінки, охорони материнства й дитинства;

- спрямування програм на адресну допомогу окремим категоріям населення;

- зниження смертності в усіх вікових групах населення, особливо працездатного віку, підвищення тривалості життя.

Загалом у теоретико-методологічному аспекті в національній парадигмі сталого розвитку, урахувуючи багатий міжнародний і національний досвід, необхідно зробити нові акценти, поставивши, з одного боку, у центр розвитку людину та її інтереси в конкретному середовищі життєдіяльності, а з іншого – забезпечити її потужним економічним інструментарієм, адекватним потребам виробництва і вимогам сталого й збалансованого природокористування.

З огляду на зазначене, перш за все треба зосередитися на економічному інструментарії сталого розвитку, новій т.зв. *зеленій економіці*. При цьому слід виходити із загального розуміння сучасної економіки як дієвого інструмента впорядкування взаємовідносин між людиною і природою. Виявляється, що залежно від позицій розгляду цього питання визначаються й різні шляхи подолання екологічних проблем. Так, економіка в наведеному контексті в окремі періоди часу може орієнтувати потоки фінансових ресурсів на вирішення різних пріоритетних цільових завдань (рис. 3.1). Зрозуміло, що відповідно до кожного окремого територіального утворення вони можуть суттєво відрізнятися. Однак головним залишається забезпечення гармонійних відносин між екологією людини та простору, в якому вона функціонує. Таким чином, категорія «*зелена*» економіка в теоретичному аспекті має дуже широке трактування, але розуміння її як інструмента управління процесами, пов'язаними із забезпеченням гармонійних відносин і сталого розвитку, стає визначальним. Як видно із наведеної схеми, нова «*зелена*» економіка невід'ємна від категорії простору. У ній територіальний аспект набуває нового, більш глибокого просторового змісту. Саме така економіка інтегрує в собі екологію людини та простору в одне системне ціле за допомогою економічних, у т.ч. ефективних ринкових механізмів, вирішуючи відповідне перспективне завдання сталого розвитку.

Також необхідно по-новому зосередитися на *територіально-просторовому аспекті* господарської діяльності та інших сфер буття людини. Враховуючи нагальні глобальні проблеми світової економіки, насамперед перманентну світову економічну кризу, одним із головних завдань сталого розвитку на перспективу повинно стати якнайширше залучення до реалізації зазначеного елементів низового територіального рівня господарського простору країни, зокрема територіальних громад як основного осередку буття людини. Саме цей рівень, на якому активно і безпосередньо діє творча енергія людини у сфері нагальних інтересів її життєдіяльності, має стати провідною ланкою в реалізації ідеології сталого розвитку наступного десятиліття. За рахунок цього можна вирішити багато питань, пов'язаних із негативним впливом глобальних кризових явищ на економіку країни. Саме нівелізація таких впливів і широке використання територіальних переваг у розміщенні й розвитку виробництв,

населення та інфраструктури, із системного погляду, здатні забезпечити *стійкість розвитку національної економіки в умовах глобалізації*.

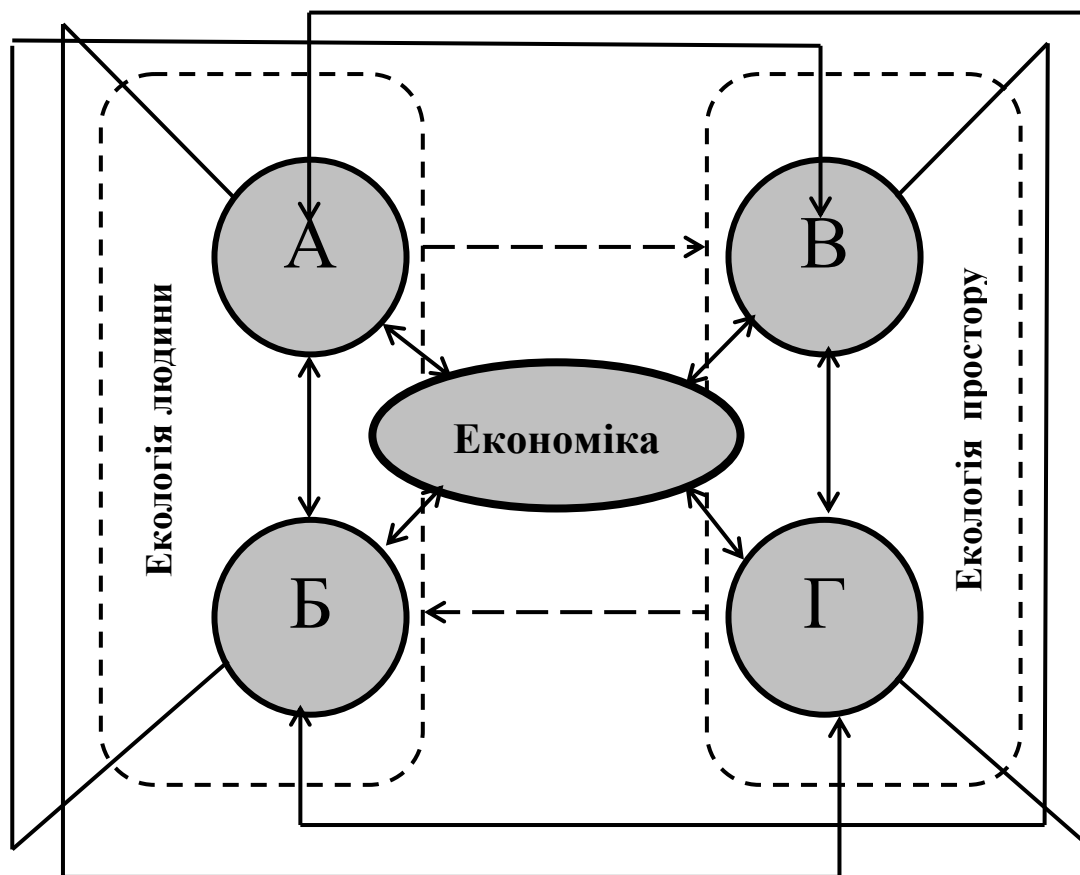

Рис. 3.1. Схема напрямів впливу економіки на забезпечення сталого розвитку національного господарства:

А – біофізіологічна сутність людини (індивідуальне, популяційне здоров'я та ін.);
Б – надбіологічна сутність людини (духовність, культура, соціальний та виробничий потенціали й ін.); **В** – квазіприродні та артприродні утворення (екологоорієнтована техносфера); **Г** – природні утворення (біосфероформуючі компоненти)

Сталий розвиток низових ланок господарського простору країни може і повинен стати пріоритетом й одночасно відповідальним завданням для всіх рівнів і гілок влади. Ця позиція, якщо її розглянути в широкому контексті, звісно, передбачає визначення і взаємоузгодження загальнодержавних та регіональних особливостей розвитку, активне залучення державної влади, населення та органів місцевого самоврядування, бізнес-структур тощо до вирішення завдань сталого розвитку. Ефективним інструментом забезпечення сталого розвитку на місцевому, низовому рівні може стати корпоративна соціальна відповідальність, яка разом з відповідальністю гілок влади різних рівнів здатна розв'язувати нагальні питання соціально-економічного розвитку з використанням високоефективного ринкового інструментарію. В цьому напрямі перспективними є запровадження корпоративної форми управління природними ресурсами, їх капіталізація та активне залучення як складових національного багатства до розбудови високоефективної економіки сталого розвитку.

3.2. Інноваційні доміанти сталого розвитку України

Спираючись на концептуальні положення системного підходу до вирішення проблем сталого розвитку, можна стверджувати, що *головною інноваційною доміантою для умов України наразі є корпоратизація, а саме формування адекватної національним інтересам системи господарювання за метапринципом «від індивідуалізму – до корпоративізму».*

Процес корпоратизації господарського простору необхідно розглядати як реакцію на труднощі, що з'явилися. Важливою її ознакою є насамперед гармонізація корпоративних інтересів, котрі значною мірою впливають на формування не тільки концепту отримання прибутків, а й ідеології розвитку реального сектору економіки.

Ключовим моментом і водночас слабкою ланкою формування корпоративного господарського простору є рівень муніципального утворення. Через це говорити про справжню зміну суспільних відносин можна лише за умови розгортання процесу корпоративного самонавчання населення в них. І в цьому питанні суттєву роль має відігравати держава як гарант мобілізації ресурсів, здатності суб'єктів господарювання до саморозвитку, а також створення надійної системи, спроможної захищати інтереси населення.

Зміна методів господарювання в межах корпоратизації передбачає трансформацію відносин власності в напрямі домінування корпоративної форми, способу функціонування ринку, який регулює суспільство, а також установлення корпоративної публічної влади. Отже, при поглибленому дослідженні загальних тенденцій системного характеру трансформації системи господарювання можна стверджувати про зародження сучасного, постіндустріального типу корпоративної моделі господарювання і відповідного корпоративного управління.

Наступною інноваційною доміантою сталого розвитку України є капіталізація як принцип організації відносин із функціональних позицій. У такому аспекті капітал розглядається насамперед як продуктивна сила або вартість, що приносить додану вартість. У зв'язку із цим принциповим стає питання управління такою силою, зокрема процесом відтворення вартостей. Відомо, що на цьому шляху виникають об'єктивні труднощі, спричинені, з одного боку, нерівномірністю розвитку світового економічного простору, а з іншого – інформаційною асиметрією, яка ускладнює об'єктивне оцінювання результатів зусиль, що докладаються тією чи іншою економічною діяльністю. Не вдаючись до подробиць розкриття цього складного процесу, відзначимо одну істотну ознаку системного характеру, а саме значущість процесу капіталізації ресурсів як інструменту забезпечення ефективного використання стратегічного потенціалу, зокрема природних ресурсів, території України в досягненні мети їх відтворення й навіть самовідтворення.

Якщо відштовхуватися від розуміння того, що ресурсна база будь-якої території повинна задовольняти інтереси спільноти, яка на ній розташована, то й економічна діяльність на цьому просторі неминуче приведе до пошуку шляхів реалізації процесів капіталізації як матеріальних, так і нематеріальних активів.

При визначенні пріоритетів майбутнього розвитку доцільним є конструювання такого економічного середовища, в якому найбільш затребуваним буде саме найдоступніший капітал. Для України таким є територіальні природні ресурси, на основі яких можуть формуватися інші конкурентоспроможні ланцюги створення вартості¹¹.

Слід наголосити, що капіталізація цих активів відіграє визначальну роль у розв'язанні завдань сталого розвитку, оскільки дає змогу сформулювати цілі підвищення інвестиційної привабливості та ефективності використання місцевих ресурсів. У такому разі для власників як капіталу, так і природних ресурсів територій головним стає ефективне розміщення і використання наявних активів у господарській діяльності з метою максимізації їх вартості та доходу. Наводимо розгорнуту схему відтворення природно-ресурсного капіталу (рис. 3.2).

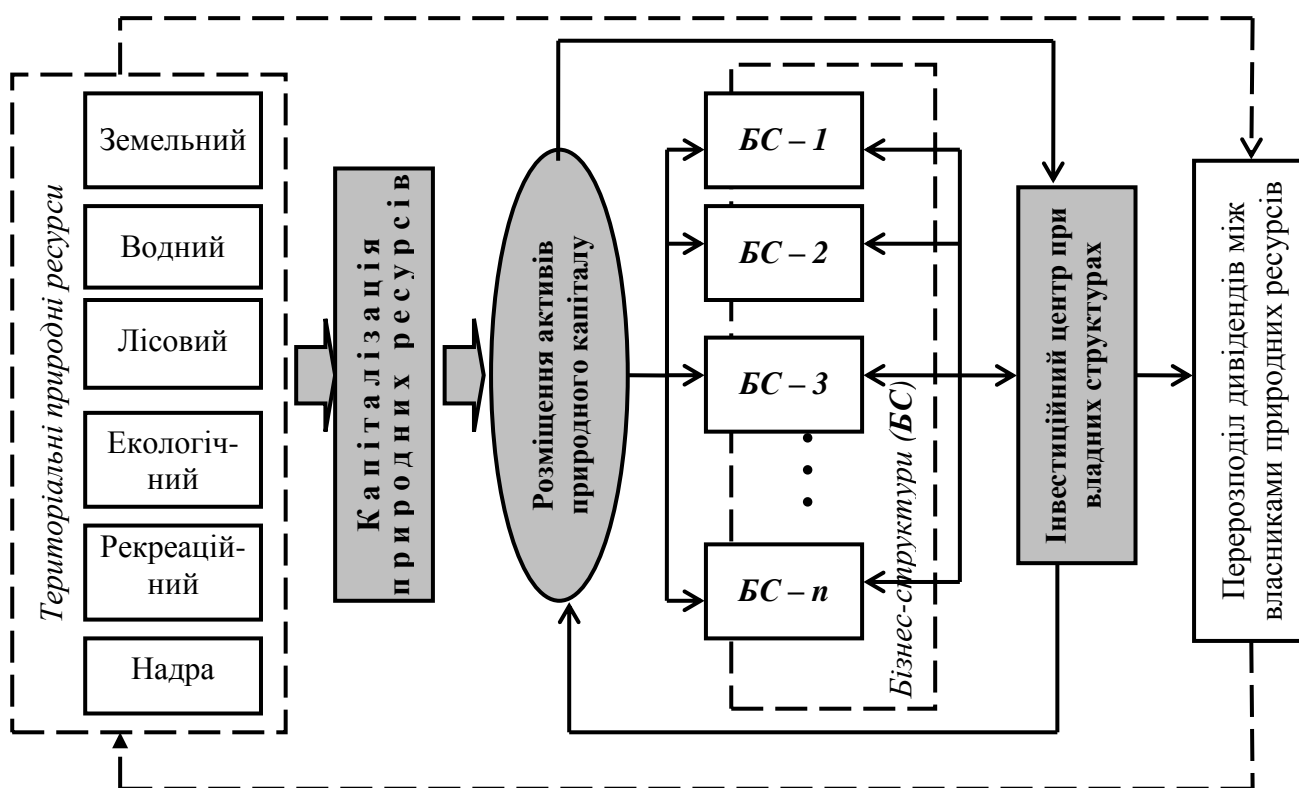

Рис. 3.2. Схема сталого відтворення природного капіталу¹²

Суттєвою інноваційною домінантою сталого розвитку України є, безумовно, інституціоналізація – формування розвинутого інституційного середовища. Сьогодні Україні вкрай потрібне таке інституціональне середовище, яке б знімало мотиваційні обмеження реалізації екологічних та економічних інтересів, оскільки зараз воно характеризується наявністю т.зв.

¹¹ Особенности воспроизводства регионального капитала: сущность, подходы к оценке, методы управления / под общ. ред. Ю. В. Савельева; Ин-т экономики КарНЦ РАН. – Петрозаводск : Изд-во Карельского научного центра РАН, 2008. – 213 с.

¹² Бистряков І. К. Природні ресурси як фактор активізації еколого-економічної діяльності / І. К. Бистряков // Економіст. – 2011. – № 4. – С. 21.

інституціональних пасток. Причина цього полягає в недосконалості законодавчої бази щодо застосування системи ринкових стимулів як до заохочення, так й обмеження господарської діяльності.

Наступна інноваційна домінанта сталого розвитку – це фінансизація сфери природокористування, наповнення її фінансовими відносинами, які дадуть змогу швидко трансформувати природний капітал у фінансовий. Фінансизація у сфері використання природного багатства стосується питань формування фінансової інфраструктури та ефективних схем проектного фінансування із забезпеченням фінансової та іншої відповідальності перед власниками активів природного капіталу, у першу чергу державою й місцевими громадами.

Ще однією інноваційною домінантою сталого розвитку для нашої країни є децентралізація управління природними ресурсами та власне сталим розвитком територій. Концепт децентралізації є дуже широким поняттям теоретико-практичного характеру, що стосується системи загального державного врядування. У стислому формулюванні він передбачає здійснення певним чином заміщення в інституціональному та функціональному аспектах централізованої державної влади й управління системою місцевої влади і самоврядування, що реалізується самоврядними територіальними (місцевими) громадами.

Також за результатами аналізу загальних теоретичних положень щодо децентралізації по відношенню до природних активів як її об'єкта можна зробити декілька загальних принципових висновків, які стосуються конституційних прав громад і громадян.

По-перше, природні ресурси є де-факто основним матеріальним об'єктом децентралізації повноважень щодо використання активів, оскільки, на відміну від виробничих об'єктів та фінансової складової, природний компонент багатства території формує базис цілісного територіального природно-господарського комплексу, цілісне просторове середовище існування територіальної громади на основі земельного капіталу. Отже, повноваження мають не передаватись на використання окремих ресурсних складових, а створювати можливість управління ними громадою як єдиним цілим.

По-друге, природні об'єкти, що є предметом децентралізації різних повноважень, мають залишатися в конституційному полі власності народу України, який володітиме певним набором прав, котрі забезпечуватимуть виконання положень ст. 13 Конституції України¹³. При цьому важливим положенням, задекларованим, зокрема, у підходах ПРООН, є свобода користування природними активами для громадян, які проживають на території територіальної громади, що, проте, може бути обмежена для інших громадян цієї ж чи іншої держави рішенням територіальної громади, якщо їй надається таке право національним законодавством.

По-третє, за рахунок схем проектного фінансування природно-

¹³ Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i>.

господарської діяльності створюється можливість залучення додаткових інвестиційних ресурсів, зокрема під цінні папери проектних компаній (кластер-корпорацій тощо), які реалізують інвестиції, перетворюючи їх у додатковий капітал, забезпечуючи подальшу капіталізацію природних ресурсів.

По-четверте, проективно-діяльнісний підхід має циклічно-відтворювальний характер, унаслідок реалізації інвестиційних проектів формується підґрунтя для підтримки сталого розвитку територій через забезпечення стійкості та стабільності функціонування територіальних соціально-економічних систем.

Зважаючи на це, коло основних проблемних питань щодо децентралізації управління природокористуванням в Україні охоплює передусім створення механізмів місцевого (муніципального управління) природокористуванням та самофінансування природно-господарської діяльності територій. На відміну від багатьох розвинених держав світу, де створено потужну систему муніципалітетів у вигляді публічних корпорацій, в нашій країні не визначено права муніципальної власності й муніципалітету щодо розпорядження місцевими ресурсами розвитку, розташованими на території громади. Владним структурам вищих рівнів (регіонального та державного) надано управлінські права на території низових, муніципального рівня структур, якими вони фактично не користуються і не дозволяють цього низовим ланкам. При цьому у владі складається ситуація, за якої верхи можуть, але не роблять, а низи хочуть робити, але не можуть. Тому нами визначено три ключові завдання щодо децентралізації в управлінні сталим розвитком територій на муніципальному рівні, які мають вирішуватися одночасно:

- ефективна передача управлінських повноважень територіальним громадам;
- створення дієвих децентралізованих механізмів управління природними ресурсами;
- інформаційне, інституціональне (включаючи організаційне та правове), фінансове й інше рамкове функціональне забезпечення ефективного природокористування в системі децентралізованого управління регіонами.

Згідно зі світовим і європейським досвідом, основними інструментами децентралізації управління природокористуванням є конституційні та інші законодавчі норми, якими встановлюються повноваження щодо власності на природні ресурси, угоди та агенції регіонального розвитку, інші структури органів місцевого самоврядування, механізми державно-приватного партнерства, концепт «доброго врядування» тощо.

Для ефективної децентралізації управління природними ресурсами України, реалізуючи конституційне право народу щодо власності на природні ресурси (ст. 13 Конституції України), необхідно розширити права місцевого самоврядування в управлінні й використанні в господарстві природних ресурсів, розміщених на території регіонів, забезпечити передачу в муніципальну власність відповідних природних об'єктів.

У цілому *інноваційний концепт сталого розвитку України*, побудований на таких домінантах, спрямований на створення у нашій країні потужної, такої,

що спирається на міцну систему місцевого самоврядування та гнучку схему державного управління, корпоративної економіки природокористування (рис. 3.3).

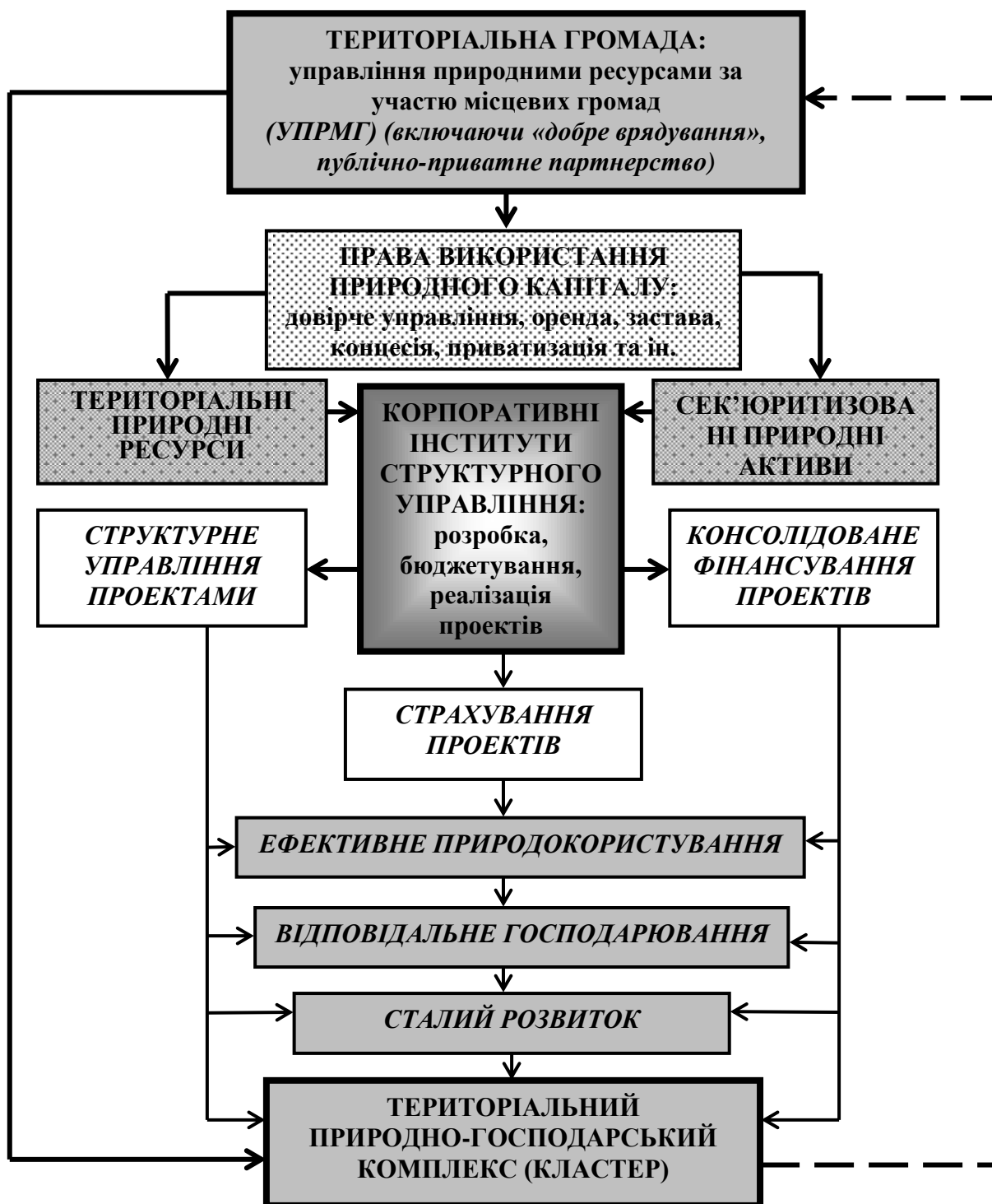

Рис. 3.3. Концептуальна схема формування інноваційного механізму сталого розвитку територій

У цій моделі сталість розвитку територій забезпечується корпоративним механізмом відповідального ресурсокористування з цільовим консолідованим фінансуванням та відповідальним страхуванням проектної діяльності за участю всіх зацікавлених сторін – бізнесу, громад та держави. На муніципальному рівні

сталий розвиток має відбуватися в умовах децентралізованої системи управління природними ресурсами за участю місцевих громад (УПРМГ).

УПРМГ являє собою форму управління природними ресурсами, яке контролюється й санкціонується територіальною громадою, причому права власності на природні ресурси можуть реалізуватися за участю місцевих громад відносно ресурсів як загальних, так і приватних благ.

УПРМГ на основі публічно-приватного партнерства, відповідального господарювання за ідеологічним концептом т.зв. «доброго врядування» може застосовувати місцеві природні активи та сучасні фінансові інструменти для раціонального природокористування на принципах стійкості отримання доходів у довгостроковій перспективі й ефективного управління ним за рахунок планування і проектування використання ресурсів через відповідний підхід і фінансово-економічний інструментарій консолідованого фінансування. Таким чином, три ґрунтовні складові проєктивно-діяльної моделі управління – структурне управління, консолідоване фінансування і страхування проєктів – забезпечуватимуть ефективне природокористування, відповідальне господарювання і сталий розвиток територіального природно-господарського комплексу.

Отже, можна зробити висновок про те, що для забезпечення сталості розвитку країни та її регіонів у сучасних умовах необхідно перейти від агрегованого управління природними ресурсами до інтегративного управління цілісними природно-господарськими комплексами. При цьому основне завдання менеджменту полягає в тому, щоб у децентралізованій системі управління територіями за рахунок організаційно-економічного механізму структурного управління й консолідованого проєктного фінансування сформувати дієве корпоративне середовище реалізації проєктів сталого розвитку територій. Основою модернізації системи управління територіальними природно-господарськими комплексами має бути сучасна проєктна форма управління природними ресурсами та гнучке, матричне за своєю сутністю кластерно-корпоративне господарювання. З використанням кластерного підходу до організації природно-ресурсних територіально-господарських комплексів на принципових засадах «зеленої», «синьої» та наноекономіки можна вибудувати потужний системний ланцюг капіталізації природних активів на загальнодержавному, регіональному й місцевому рівнях, забезпечити консолідоване фінансування розвитку громад, підвищити їх роль у формуванні як природного, так і виробничого, фінансового й людського потенціалу сталого розвитку України.

3.3. Напрями забезпечення сталого природокористування

Земельні ресурси. Мета стратегії сталого землекористування в довгостроковій перспективі – максимізація суспільного добробуту шляхом оптимального використання потенціалу продуктивності земельних ресурсів (на засадах сталості). Для підвищення його ефективності та подолання негативних проявів у сільськогосподарському землекористуванні необхідно:

- переглянути базові принципи всієї системи управління земельними ресурсами, зокрема щодо організації органами місцевого самоврядування операцій купівлі-продажу земель поза межами населених пунктів, у зв'язку з децентралізацією системи управління та реформою місцевого самоврядування, які передбачають передачу прилеглих територій у користування територіальних громад, а також розробити процедуру викупу розпайованих земель (наявність мораторію унеможливує цей процес), що перебувають у приватній власності, і передачі їх у власність територіальних громад;

- створити інституціональні передумови для органів місцевого самоврядування щодо формування ними нових або входження до діючих корпоративних утворень холдингового чи кластерного типу. При цьому комунальні землі стануть внеском до статутного капіталу новостворених корпоративних структур і забезпечуватиметься капіталізація земельних та земельно-господарських активів;

- розробити національні регламенти ресурсоощадливого землекористування, які мають передбачати індикативні показники рівня розораності сільськогосподарських угідь в окремих групах господарств – сільськогосподарських підприємств, фермерських та особистих селянських господарств. Такі регламенти повинні корелювати з природоохоронними директивами Європейського Союзу з метою поступового наближення вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника до форм і методів, які продукуються в країнах Західної Європи;

- доповнити перелік інструментів фіскального стимулювання землекористувачів до збільшення площ пасовищ та сіножатей, щоб спонукати сільськогосподарських виробників нарощувати ресурсну базу тваринництва. Зазначене в підсумку сформує сприятливі передумови для розширення масштабів органічного землеробства та підвищить рівень комплексності сільськогосподарського виробництва в цілому;

- у контексті реалізації напрямів реінжинірингу використання осушених земель забезпечити суттєве збільшення обсягів інвестування проектів модернізації, реконструкції й технічного переоснащення меліоративних систем і здійснення комплексу природооблаштувальних заходів через упровадження сучасних форм фінансово-економічної підтримки відновлення потенціалу осушених земель, зокрема укладання угод державно-приватного партнерства стосовно експлуатації міжгосподарських і внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд. Для цього в Законі України «Про державно-приватне партнерство» необхідно чітко ідентифікувати державних (комунальних) та приватних партнерів щодо використання зазначених споруд; інституціоналізувати форми державно-приватного партнерства, які можуть поширюватися на мережі гідротехнічних споруд у зоні осушення (кластери, холдинги, асоціації, концесії, оренда).

Водні ресурси. Основні пріоритети сталого водокористування мають орієнтуватися на стимулювання його раціоналізації та екологізації через упровадження водоощадливих, мало- й безводних технологій. Інноваційне спрямування інституціональних перетворень повинно базуватися на фундаментальному аналізі можливих змін у базисі й надбудові

водогосподарського комплексу, щоб не допустити екологодеструктивних тенденцій у водному балансі країни і здійснювати конструктивний регулюючий вплив на темпи, пропорції та масштаби залучення водних ресурсів у господарський оборот.

Пріоритетними заходами у сфері оптимізації сталого водокористування повинні бути:

- збалансоване водозабезпечення різних галузей економіки і соціальної сфери з урахуванням екологічних вимог до забезпечення водних об'єктів;
- запобігання подальшому виснаженню водних ресурсів;
- розроблення та впровадження систем відтворення водних ресурсів на територіях, що зазнали значного техногенного навантаження;
- упровадження прогресивних технологій водозабезпечення, водокористування, водовідведення;
- подальше впровадження басейнового принципу управління водокористуванням;
- упередження розвитку небезпечних природних і техногенних явищ та процесів при експлуатації водних об'єктів;
- удосконалення нормативно-правової бази щодо басейнових управлінь, у тому числі системи економічних оцінок ефективності водокористування та його екологічності;
- визначення переліку стратегічно важливих водоносних горизонтів підземних вод та меж їх поширення для забезпечення їх охорони;
- удосконалення законодавчої та нормативної бази з питань оподаткування скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти;
- посилення фінансової відповідальності органів місцевого самоврядування всіх рівнів та держави в цілому за реалізацію водоохоронних і водозберігаючих заходів;
- прискорення державного обліку артезіанських свердловин, облаштування їх засобами вимірювання обсягу видобутих підземних вод;
- організація гідрогеодинамічного та гідрогеохімічного моніторингу ресурсоважливих водоносних горизонтів з аналізом максимально можливої кількості показників складу вод і розробка заходів щодо попередження можливого погіршення їх якості.

Лісові ресурси. Підгрунтям національної стратегії збалансованого лісоресурсного розвитку мають бути екологічні та соціальні пріоритети. Основні напрями екологічно орієнтованого лісоресурсного розвитку держави чи регіону та управління лісами мають ґрунтуватися на концепціях бережливого ставлення до лісових екосистем як важливої складової навколишнього природного середовища, раціонального використання лісових ресурсів та збалансованого розвитку галузі. Зазначене можливо реалізувати в концептуальних напрямках управління лісами і лісовим господарством України на засадах сталості.

Збір (рентна плата) за спеціальне використання лісових ресурсів потребує подальшого вдосконалення як у напрямі диференціації нормативів плати, так і розширення бази оподаткування. Потенційно вже сьогодні надходження такого

збору можливо суттєво збільшити за рахунок доповнення переліку лісоресурсними об'єктами, використання яких буде оподатковуватися.

З метою нарощення масштабів відтворення лісів шляхом садіння та висівання, а також природного поновлення у базових нормативно-правових актах, які регулюють сферу природокористування, необхідно закласти відповідні стимули для суб'єктів лісогосподарського й аграрного підприємництва, а також домогосподарств у сільській місцевості. Такими заохоченнями можуть бути відшкодування названим суб'єктам утрат, пов'язаних із розширенням масштабів агролісомеліоративних заходів.

Актуальним завданням є формування системи стимулювання окремих суб'єктів підприємницької діяльності до збільшення лісовкритих площ. Це зумовлено необхідністю зменшення рівня розораності території України, зокрема шляхом заліснення, що дасть можливість укріпити агроландшафти й усунути численні прояви деградації ґрунтів. Розширення лісовкритих площ також поступово сприятиме нарощенню асиміляційної місткості окремих територій, що забезпечить виконання вимог численних міжнародних природоохоронних конвенцій і підвищення інвестиційної привабливості природно-ресурсних активів, та в остаточному підсумку стимулюватиме соціально-економічне піднесення держави.

Плантаційне лісовирощування в Україні може стати основою формування інноваційних технопарків на базі спеціалізованих лісогосподарських підприємств та науково-дослідних інститутів із залученням підприємницьких структур. Для цього слід розширити спектр форм установа партнерських відносин між державою в особі підрозділів Державного агентства лісових ресурсів України та суб'єктами лісогосподарського підприємництва через внесення відповідних змін до Закону України «Про державно-приватне партнерство». Прискорити процеси заліснення малопродуктивних земель та неугідь могло б спрощення процедури зміни цільового призначення земель шляхом унесення відповідних коректив до Земельного та Лісового кодексів України, а також Порядку зміни цільового призначення земель, які перебувають у власності громадян або юридичних осіб, у частині переведення їх із категорії сільськогосподарських у лісовкриті.

Для нарощування потенціалу лісопереробки з метою досягнення високого рівня поглибленої переробки лісосировини й виробництва лісопродукції з високою часткою доданої вартості необхідно на національному рівні сформувавши та забезпечити реалізацію організаційно-економічного механізму стимулювання цих процесів, який передбачатиме комбіноване застосування спеціальних інструментів. Основою реалізації стимулюючих дій повинна бути зацікавленість усіх задіяних сторін (власників переробних підприємств, працівників, держави, територіальних громад) у досягненні спільних цілей:

- отримання додаткових прибутків, повна зайнятість, збільшення рівня заробітної плати працівників;
- зменшення сировинного експорту, повне завантаження існуючих та відкриття нових лісопереробних виробництв;
- раціональне й комплексне використання наявного лісоресурсного потенціалу;

- збільшення надходжень до бюджетів усіх рівнів, створення нових робочих місць за рахунок зростання обсягів виробництва продукції лісопереробки.

Серед найбільш дієвих інструментів стимулювання варто виділити такі:

- повну або часткову компенсацію відсотків за кредитами комерційних банків, отриманих для реалізації інвестиційних проектів у сфері поглибленої лісопереробки;

- надання різноманітних податкових пільг підприємствам з поглибленої лісопереробки (зменшення або анулювання на певний період ставки податку на прибуток, імпортного мита за ввезення обладнання та запчастин до нього, першочергове відшкодування вхідного ПДВ експортерам);

- збільшення ставок ввізного мита на зарубіжну продукцію поглибленої лісопереробки, яка має вітчизняні аналоги;

- зменшення ставок оподаткування дивідендних доходів приватних інвесторів, у тому числі зарубіжних;

- фінансову, технічну, організаційну та юридичну підтримку з боку держави вітчизняних виробників щодо впровадження міжнародних стандартів якості сировини, продукції і технологічних процесів у сфері лісопереробки;

- прогресивне зменшення ставок екологічного податку виробникам, які впроваджують екобезпечні та енергоефективні технології поглибленої лісопереробки.

Ще одним аспектом є створення державно-приватних партнерств за участю спеціалізованих лісогосподарських підприємств, суб'єктів аграрного підприємництва і підприємств комунального господарства в частині виробництва паливних деревних ресурсів з відходів лісосічного виробництва, розширення масштабів здійснення агролісомеліоративних заходів, заліснення малопродуктивних земель, заготівлі та переробки недеревних ресурсів, розвитку мисливського господарства й рекреаційного лісівництва (внесення до сфери застосування угод державно-приватного партнерства лісових та лісогосподарських об'єктів – 4 стаття Закону України «Про державно-приватне партнерство»).

Відповідно до практики країн Європейського Союзу в Україні необхідно розширити перелік інструментів економічного стимулювання відтворення, відновлення та охорони лісових ресурсів, а також комплексного використання лісоресурсного потенціалу, увівши до Лісового кодексу спеціальну главу – «Економічне стимулювання раціонального використання лісоресурсного потенціалу».

Мінеральні ресурси. Відкритість економіки України, процеси глобалізації та інтеграції в довгостроковій перспективі зумовлюють вирішення наступних завдань для забезпечення сталого розвитку вітчизняного мінерально-сировинного комплексу:

- зростання його економічної ролі комплексу в національному господарстві та створення загальнодержавного мультиплікаційного ефекту (розвиток галузей національного господарського комплексу, пов'язаних з використанням мінеральних ресурсів);

- підвищення економічної ефективності видобутку та використання

мінеральних ресурсів на основі комплексного видобування й інноваційних технологій на всіх етапах (від геологорозвідки до застосування мінерально-сировинних відходів техногенного походження);

- збалансування комплексного розвитку вітчизняної мінерально-сировинної бази для забезпечення економіки всіма видами мінеральної сировини переважно власного видобутку;

- розроблення та впровадження у практику ефективного економічного механізму управління вітчизняним фондом надр на основі принципу рентного доходу;

- практичне використання механізму примусового ведення геологорозвідувальних робіт гірничодобувними компаніями, що забезпечить належний рівень відтворення мінерально-сировинної бази;

- здійснення моніторингу за станом розвитку вітчизняної мінерально-сировинної бази на основі геоінформаційних технологій;

- забезпечення пайової участі держави в капіталі вітчизняних гірничодобувних компаній через купівлю акцій цих підприємств урядовими структурами. Кошти на викуп акцій мають накопичуватись державою від платежів за користування надрами на основі рентного доходу. Так, держава на правах акціонера делегує своїх представників у раду директорів і менеджмент гірничодобувних компаній та контролює таким чином фінансові потоки (забезпечується підсилення ролі інституту державного регулювання надрокористування);

- формування у сфері надрокористування цілісних регіональних промислових комплексів (кластерних структур) та корпорацій міжгалузевого профілю, у першу чергу транснаціональних корпорацій (наразі в Україні немає інституту ТНК) на основі власного мінерально-сировинного комплексу;

- оптимізація обсягів та розширення диверсифікації джерел інвестицій при видобуванні, споживанні й охороні мінеральних ресурсів;

- розвиток державного регулювання експортно-імпортних операцій стратегічних для економіки України видів мінеральної сировини;

- коригування системи ліцензування та регламентації режимів надрокористування.

Відповідні завдання необхідно включити і до перспективного варіанта державної стратегії сталого розвитку України.

3.4. Концепт вирішення суспільних проблем сталого розвитку

Стратегія сталого розвитку України повинна враховувати широкий спектр глобальних тенденцій, пов'язаних із ними ризиків і загроз на майбутнє. Очевидне досягнення людством природних меж соціально-економічного зростання на існуючій техніко-технологічній та організаційній основі обумовлює необхідність модернізації всієї парадигми цивілізаційного розвитку. Йдеться не лише про оптимальне використання обмежених природних ресурсів та екологічних технологій, але й про суттєве підвищення споживання, притаманне домінуючим нині у світі суспільно-економічним моделям.

Метою довгострокової стратегії сталого розвитку України є вдосконалення суспільного середовища на гуманістичних засадах сталості та безпеки; формування вільної, забезпеченої всіма можливостями для самовиявлення, фізично й духовно розвиненої особистості, яка живе в гармонії із собою, іншими людьми й навколишнім світом. Її ідеологічну основу становить людиноцентрична система цінностей, що передбачає створення ефективних каналів соціальної взаємодії та механізмів формування людського й соціального капіталів, умов для максимальної реалізації інтелектуального, культурного, творчого потенціалу людини і соціуму в цілому.

Важливим завданням для України є формування оптимальної моделі розподілу повноважень органів місцевого самоврядування у соціальній сфері та запровадження нових підходів до організації надання соціальних послуг, у тому числі через залучення недержавних організацій. У контексті децентралізації більшість повноважень слід передати на базовий рівень – територіальних громад. Це потребує встановлення чіткого механізму дотримання органами місцевого самоврядування законодавчо закріплених вимог щодо надання соціальних послуг: забезпечення їх мінімального базового комплексу, державних стандартів тощо.

Пріоритетними напрямками імплементації засад сталості в галузі *освіти* є:

- модернізація змісту освіти на основі компетентнісного підходу, переорієнтація на цілі сталого розвитку шляхом інтеграції відповідних навчальних програм в освітній системі всіх рівнів – від дошкільної до вищої, включаючи неформальну та освіту в неурядовому секторі;

- формування інституційних й організаційних засад для реалізації положень плану здійснення Десятиліття освіти ООН в інтересах сталого розвитку і Стратегії Європейської економічної комісії ООН для освіти в інтересах сталого розвитку;

- створення сучасної інфраструктури та матеріально-технічної бази для системи освіти;

- розвиток наукового потенціалу освітньої сфери та механізмів його практичної реалізації в частині продукування, апробації і поширення освітніх інновацій, а також розроблення новітніх ресурсозберігаючих й екологічно безпечних технологій;

- інституалізація соціального партнерства шляхом створення спільних органів за участю представників урядових структур, навчальних закладів, місцевих громад, роботодавців.

У сфері *охорони здоров'я* необхідно здійснити:

- переорієнтацію діяльності закладів охорони здоров'я на пріоритетний розвиток профілактики та раннього попередження захворювань;

- ефективний контроль за якістю надання медичної допомоги як у державному, так і приватному секторах надання послуг;

- поширення та пропагування навичок здорового способу життя, формування усвідомлення відповідальності громади та конкретної людини за збереження і поліпшення свого здоров'я і членів сім'ї;

- суттєве розширення програм, які фінансуються з державного та місцевих бюджетів, посилення їх превентивності;

- створення організаційно-фінансових умов для впровадження нової моделі надання первинної медичної допомоги на рівні об'єднаних територіальних громад;

- розроблення і впровадження збалансованої медико-економічної моделі охорони здоров'я, яка поєднуватиме перспективи переходу до страхової медицини та формування ринку наданих послуг із збереженням гарантій забезпечення кваліфікованою безоплатною невідкладною медичною допомогою.

До головних завдань у *житловій сфері* належать:

- запровадження енерго- й ресурсозберігаючих технологій та сучасних інструментів управління на підприємствах житлово-комунального господарства, покращення системи збору й вивезення твердих побутових відходів;

- екологічне оздоровлення прибудинкових територій, реалізація громадсько-просвітницьких заходів щодо профілактики забруднення навколишнього природного середовища.

Пріоритетними напрямками розвитку сфери *туризму та рекреації* є:

- збереження природних рекреаційних ресурсів, ландшафтного й культурного різноманіття, історичних об'єктів, артефактів, відтворення традиційних поселень та етнічного середовища загалом;

- розробка і реалізація локальних проектів з формування туристичної інфраструктури в межах сільських поселень, облаштування садиб для розміщення й обслуговування туристів на базі особистих селянських господарств;

- збереження та відновлення особливо вразливих природних рекреаційних ресурсів – морських і річкових узбереж, природно-заповідних зон, лісів, гірських ландшафтів; облаштування на території їх розміщення об'єктів туристичної інфраструктури; створення економічних та інституційних засад для оптимального поєднання практики максимальної дерегуляції туристично-екскурсійної діяльності з екологічним законодавством у частині захисту й охорони природних рекреаційних ресурсів.

Існує потреба гармонізації вітчизняної практики ведення й організації туристично-рекреаційної діяльності з європейськими вимогами та стандартами, зокрема екологічним законодавством, з огляду на значний економічний потенціал цієї сфери.

У цілому логіка подальшого розвитку вказує на необхідність узгодження суспільних відносин і ставлення суспільства до природи та її ресурсів шляхом формування в суспільних інституціях (трудових колективах, громадських організаціях, системі освіти) ідеологічних настанов щодо поширення стандартів здорового способу життя, раціональної економічної й екологічної поведінки.

3.5. Пріоритети гарантування безпеки сталого розвитку

Якісно новий етап суспільного розвитку, обумовлений ступенем задоволення потреб населення, у тому числі в безпечному існуванні, потребує

структурних змін в економіці держави й нового підходу до використання природних ресурсів, гострий дефіцит яких найчастіше стає фактором, що обмежує економічне піднесення. Перехід України до формування новітньої національної екологічної політики складний і довготривалий. Це багатоетапний процес досягнення збалансованості між соціально-економічним прогресом та потребами збереження довкілля, пов'язаний з проблемами довгострокового розвитку держави, послідовним практичним упровадженням принципів сталого розвитку, питаннями зміни структури споживання, збереження, невиснажливого використання і відтворення природних ресурсів, екологічної безпеки й регіональної політики, а також зовнішньополітичними аспектами.

В Україні на першому етапі формування національної стратегії сталого розвитку у сфері гарантування екологічної безпеки (ЕБ) слід вирішити екологічні проблеми, спричинені порушенням норм природокористування. На другому – необхідна обов'язкова екологізація виробництва й мінімізація ресурсокористування, приведена до гранично допустимих норм, на третьому етапі – гармонізація екологічних і демографічних проблем. Засобом досягнення ЕБ є система еколого-економічних інструментів, серед яких особливу роль повинні відігравати:

- плата за забруднення навколишнього природного середовища. Цей інструмент раціоналізації природокористування покликаний компенсувати еколого-економічний збиток, нанесений підприємствами й організаціями у процесі їхньої діяльності;

- плата за використання природних ресурсів, що, практично, призначена для їхнього власника, заснована на вилученні абсолютної ренти і певною мірою є аналогом екологічного податку;

- система економічного стимулювання природоохоронної діяльності, яка сприяє формуванню екологодоцільного поведіння виробника й споживача. Стимулювання оптимального природокористування включає оподатковування, субсидювання, пільгове кредитування природоохоронної діяльності, прискорену амортизацію природоохоронних фондів та інші заходи, більшість із яких довела свою екологічну ефективність у низці країн світу;

- екологізація ціноутворення, тобто врахування рівня екологічної безпеки продукції, що має нижчу ціну та є кращою для споживача порівняно з продукцією, виробництво якої пов'язане з негативним впливом на довкілля;

- створення екологічних фондів, головна мета яких полягає у формуванні централізованого джерела фінансування природоохоронних потреб незалежно від державного бюджету. Ці фонди відіграють роль підтримуючої фінансової структури, що доповнює державні витрати на екологічні цілі;

- екологічне програмування, що являє собою пов'язані ресурсами, виконавцями і строками комплекси заходів, спрямовані на ефективне вирішення екологічних проблем. Залежно від мети реалізація програм здійснюється на міжнародному, національному й регіональному рівні;

- екологічне страхування, економічним інструментом якого є запобігання або пом'якшення наслідків аварій, технологічних збоїв чи стихійних лих, що призводять до забруднення навколишнього природного середовища. Діяльність страхових компаній дає змогу компенсувати збитки, економічно стимулювати

запобігання аварій за рахунок збільшення протиаварійних витрат з боку страхової компанії.

У контексті нових стратегічних засад сталого розвитку України система гарантування екологічної безпеки повинна спрямовуватися на використання як економічних, так й екологічних методів регулювання у сфері природокористування.

Одним із базових постулатів ідеології сталого розвитку є підвищення ресурсоефективності за рахунок вторинного використання ресурсів. За досвідом низки країн, сектор утилізації і повторного застосування відходів перетворюється на все більш прибуткову галузь економіки. Відбувається економізація сфери відходів, яка базується на нових організаційно-економічних механізмах і загальному державному сприянні. У рамках зазначених тенденцій у розвинених країнах започатковано якісні зміни в розвитку економіки і суспільства загалом, переорієнтацію стратегічних цілей господарського розвитку, одним із базових напрямів якого стає вторинне ресурсокористування.

Українська практика демонструє очевидний дефіцит організаційно-економічних механізмів сприяння використанню відходів як вторинної сировини. У формуванні стратегічного потенціалу сталого розвитку у сфері поводження з відходами пріоритетна увага має приділятися сталому управлінню відходами, створенню відповідного організаційно-економічного забезпечення. Таке управління на базі реалізації ідей рециклінгу і формування відповідної інфраструктури вже стало реальністю в найбільш економічно розвинених державах. Це важливо ще й тому, що і в європейському регіоні генерування відходів дедалі зростає (із темпом 2 % на рік).

У зв'язку із зазначеним постає завдання розроблення стратегії попередження утворення та розширення рециркуляції відходів. У контексті сталого розвитку має формуватися система понять і поглядів, які забезпечать перехід від управління відходами до сталого управління матеріалами й ресурсами. Це дасть змогу пов'язати проблеми відходів із загальною політикою збалансування споживання та виробництва і гарантувати перехід до сталого розвитку.

До *пріоритетних напрямів* усунення ресурсно-екологічних і соціально-економічних загроз сталому розвитку належать: цілеспрямований та ефективний пошук альтернативних джерел енергозбереження; розроблення і застосування ресурсозберігаючих, екологічно чистих, безвідходних технологій; вжиття широкомасштабних заходів щодо повторного залучення до господарського обороту матеріалів; усебічне сприяння розвитку екологоспрямованого бізнесу; створення комплексної системи екологічного виховання та освіти всіх верств населення; забезпечення економічної відповідальності за скоєні порушення у формі штрафів та інших платежів.

3.6. Концепт стратегії сталого розвитку

Проблеми, пов'язані з моделюванням траєкторії сталого розвитку України, забезпеченням надійності та ефективності функціонування економіки держави як системного утворення підвищеного рівня складності, посідають

вагоме місце в теоретичній і практичній діяльності українського соціуму та суб'єктів державного управління як більшості країн, так і наддержавних об'єднань. Тому якісне вдосконалення *сутності стратегії сталого розвитку* є ототожненням політики з гарантом стійкості й незворотності економічного і соціально-політичного відродження країни. Зазначена проблематика впродовж останнього десятиліття стала епіцентром реалізації державницьких зусиль в Україні¹⁴, яку можливо вирішити лише за наслідками розбудови адекватних реальним процесам, які відбуваються наразі в державі, територіальних природно-господарських комплексів (за масштабами і вимірами результативності макроекономічного регулювання їхнього розвитку)¹⁵. Відповідно до цього варто зазначити, що розроблення стратегії сталого розвитку і, відповідно, формування територіальних природно-господарських комплексів (ТПГК) в Україні можливі як наслідок каскадного формату організації виробничо-господарської, міжрегіональної та міжгалузевої взаємодії регіональних соціально-економічних систем. При цьому реального результату можна досягти в разі врахування трьох конститутивно-ключових закономірностей забезпечення ефективності функціонування останніх і домінант відповідного типу системно-універсальної концепції, які обумовлюють перехід України та її регіонів до сталого розвитку в умовах ресурсних обмежень і постійного посилення суспільно-політичних і військово-економічних загроз українському державотворенню.

Перший феномен відображає можливість досягнення щільності взаємозв'язку і взаємозалежності між економічною, енергетичною, екологічною, соціальною та натуралістичною компонентами розвитку сучасних регіонів України, за якими їхня трансформація має починатися із середини традиційної багатокомпонентності регіональних соціально-економічних систем та їхніх соціальних, виробничих, суспільних, комунікаційних й інфраструктурних інституцій як природних складових ендогенно спрямованих еволюційних змін.

Другий потребує цільової траєкторії розвитку з урахуванням протилежних суспільно-політичних тенденцій і пріоритетних напрямів реформування системи державного управління процесами нарощення, освоєння та раціоналізації використання природно-ресурсного потенціалу, існування яких обумовлене високою потребою не лише в розвиненості індустріальної, а й соціо-гуманітарної та духовно-культурної сфер регіональних соціально-економічних систем. Останні, як відомо, повинні мати достатній темп інтелектуального розвитку і цілеспрямоване генерування системних ознак до сталого розвитку, що тотожне сучасним світоглядно-правовим засадам українського соціуму.

Третій феномен чинить синергетичний вплив на процеси трансформації меж сучасних територіальних природно-господарських комплексів (за рахунок інкорпорації до каскадного формату виробничо-господарської взаємодії,

¹⁴ Хвесик М. А. Стратегічні імперативи раціонального природокористування в контексті соціально-економічного піднесення України: [монографія] / М. А. Хвесик. – Донецьк: Юго-Восток Лтд, 2008. – 496 с.

¹⁵ Економічна оцінка природного багатства України: [монографія] / за заг. ред. акад. НАН України, д.е.н., проф. Пирожкова С. І.; акад. НААН України, д.е.н., проф. М. А. Хвесика. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2015. – 396 с.

міжрегіональних та міжгалузевих параметрів і, відповідно, масштабів стратегічного потенціалу регіонів держави) з позицій надійності та стійкості функціонування і формує цілепокладаючі принципи їхнього сталого розвитку. Вказане ймовірно визначити з використанням процедур економіко-статистичної оцінки, які наразі усталені у країнах ЄС, що виконується за правилами NUTS (*Nomenclature of Territorial Units for Statistical Purposes*). Тому це забезпечить (спираючись на досвід та історичні витоки функціонування східної і західної інституційних матриць, відповідну геокультурну варіативність європейської спільноти): подолання недоліків сучасного адміністративно-територіального устрою, елімінування ознак руйнації системи українського державотворення та деконструктивізму.

Результати наукових досліджень щодо цієї проблематики дають підстави констатувати, що через нехтування у процесі стратегування європейського досвіду регіоналізації і трьох наведених вище детермінант забезпечення сталого розвитку при розробленні та реалізації комплексних і цільових програм, а також стратегій управління різними сферами економічної діяльності в Україні на перспективу наразі вони виконуються максимум лише на 30,0 %. При цьому визначені в їх межах показники та цілі не досягнуто, а завдання – не вирішено.

Причина такого стану є більш ніж очевидною: з часу виникнення нашої країни як політичної форми організації суспільства проблема досягнення достатніх параметрів сталого розвитку пов'язана насамперед із:

- залученням фінансових ресурсів;
- розробленням та введенням у практику господарювання ілюзорних і недієвих механізмів макроекономічного регулювання;
- запровадженням адміністративно-силових акцій із компенсації «загального стану недосконалості» функціонування як економічної системи держави у цілому, так і її регіонів зокрема;
- використанням так званих дипломатичних можливостей і силового ресурсу при корегуванні політичними силами змісту концептуальних засад забезпечення сталого розвитку України.

Таким чином, досі лише окремі структурні розділи прийнятих та проголошених в Україні проектів, стратегічних програм і доктрин можна вважати стратегічно спрямованими, а не адекватними за своєю суттю і змістом стратегії сталого розвитку. Доцільно зазначити також, що такого рівня документи-доктрини мають включати основні компоненти, які забезпечуватимуть перехід держави та її регіонів до сталого розвитку, що і відрізняють стратегії від різних декларативних програм.

Тому вважаємо, що розробленню та обґрунтуванню вихідних положень стратегії сталого розвитку України мають передувати:

- чітке визначення орієнтирів для кожного виду економічної діяльності і, відповідно, регіональної соціально-економічної системи;
- послідовне розв'язання виробничо-господарських, еколого-економічних і технологічних завдань;
- логічне визначення етапів її реалізації та механізмів із оптимізаційним складом регуляторів і важелів впливу.

ВИСНОВКИ

У світлі новітніх тенденцій економічного розвитку, проголошених на глобальному саміті «Ріо+20» і висвітлених у супутніх документах, зокрема «Декларації природного капіталу», при ухваленні управлінських рішень на всіх економічних рівнях – від рядового підприємства до великої корпорації, регіону чи країни – управлінці мають урахувувати природний капітал у своїх продуктах і послугах. Також на саміті наголошено, що сталість розвитку передбачає не консервацію існуючої системи управління природними ресурсами, а навпаки, її трансформацію разом з усією системою господарювання на інноваційних принципах «зеленої» економіки. Отже, сучасна парадигма сталого розвитку України повинна розглядатися в контексті радикального оновлення національної соціально-економічної системи в цілому. Метою такого оновлення є приєднання до загальноцивілізаційних процесів суспільного розвитку. Втім, передбачається, що забезпечення сталого розвитку повинно базуватися на якісно новій динамічній соціально орієнтованій господарській системі. Підвалинами такої системи в умовах глобалізації мають стати насамперед гуманістичні, людино-розмірні екологічно орієнтовані територіально-просторові відтворювальні процеси.

Більш ніж двадцятирічний досвід упровадження стратегічних засад сталого розвитку в Україні доводить, що за фактом у більшості сфер економічної діяльності не забезпечується системна єдність соціальної, екологічної і виробничої компонент. Це свідчить про необхідність зосередження уваги на системних методологічних аспектах формування оновленого концепту національного господарювання. Розглядаючи як такий саме сталий розвиток, слід зазначити, що він має забезпечувати оптимальне використання наявних ресурсів за рахунок модернізації економічної діяльності в умовах глобальних викликів і кризових загроз. Сприяти раціоналізації господарської системи покликаний саме ринковий механізм із розвинутою фінансовою складовою, що найбільшою мірою відповідає реалізації принципу порівняльних переваг у розподілі ресурсів та розміщенні виробництва й передбачає перехід до нової системи соціально-економічних відносин. Сутнісними ознаками останніх є забезпечення сталості розвитку складних територіальних соціо-еколого-економічних систем через високоефективну капіталізацію їх природних, людських та виробничих складових стратегічного ресурсного потенціалу.

Господарською практикою доведено, що серед усіх наявних в Україні видів ресурсів саме природні – земельні, водні, лісові, мінеральні тощо – є водночас основним підґрунтям і найбільшою господарською проблемою сталого розвитку. Це пов'язано в першу чергу з їх невисокою капіталізацією. Також, незважаючи на значну увагу, яка приділяється соціальній сфері, соціальна складова сталого розвитку перебуває на дуже низькому рівні. Якщо проаналізувати ситуацію в ній порівняно з розвиненими країнами світу, то рівень капіталізації в Україні настільки недостатній, що стримує розвиток та ефективне використання людського потенціалу.

Найбільшу увагу з часу проголошення засад сталого розвитку 1992 року в нашій державі приділяли екологічній складовій. Проте в цій царині нагромаджено велику кількість проблем, серед яких варто назвати виснаження й деградацію ресурсів, високий техногенний тиск на довкілля та недорозвиненість економічних механізмів природокористування. Унаслідок цього фактично проголошені національною стратегією господарювання на майбутнє засади сталого розвитку не впроваджені й сьогодні. Держава перебуває на початковому етапі сталого розвитку, який можна позитивно охарактеризувати більше в теоретико-методологічному, ніж практичному аспекті, оскільки впровадження насамперед фінансових механізмів сталого розвитку, а також господарських й економічних стримується. У цьому значно помітна роль економічної моделі ліберального типу, яка впроваджувалася в Україні протягом останніх 15 років. За всіх її здобутків, серед яких можна назвати і достатньо високі темпи економічного зростання в першій половині минулого десятиліття, і створення потужних корпорацій та фінансово-промислових груп, розвиток сфери фінансового капіталу тощо, треба вказати на те, що діяльність таких утворень не стала повною мірою ні екологічно, ні соціально відповідальною.

Системний аналіз природно-екологічного та соціально-економічного стратегічного потенціалу держави доводить, що за рахунок резервних можливостей активізації політики сталого розвитку, серед яких, зокрема, капіталізація природно-ресурсного, соціального та виробничого капіталу з урахуванням корпоративного характеру національної (за фактом ліберально-економічної) моделі економіки, можна створити достатньо потужне підґрунтя для розбудови в майбутньому новітньої «зеленої» економіки, забезпечити стале природокористування й економічний розвиток загалом, досягнувши суспільного ладу з повноцінною реалізацією функцій соціальної держави.

Спираючись на основні дискусійні питання, що зараз порушуються в контексті впровадження рішень саміту «Ріо+20», можливо простежити загальні тенденції необхідності концентрації уваги на ще двох важливих позиціях. По-перше, це сталий розвиток територій, де безпосередньо проживає людина; по-друге, інституціоналізація процесу сталого розвитку, що тісно пов'язана з фінансизацією природно-ресурсних відносин, капіталізацією природних активів та децентралізацією управління національним господарством.

У цьому контексті науковцями Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України» оцінено наявний стратегічний, у т.ч. природно-ресурсний потенціал сталого розвитку території нашої держави та напрями підвищення ефективності використання земельних, водних, лісових і мінерально-сировинних ресурсів. Аналіз соціального потенціалу сталого розвитку орієнтує на те, що стратегічним пріоритетом на майбутнє стає антропоцентричний аспект, тобто акцент робиться на людині як носієві духовно-культурних цінностей, основній продуктивній силі, котра відображається в демографічному та працересурсному потенціалі країни.

З визначених позицій стає зрозумілою необхідність розроблення нових просторових підходів до формування стратегічних засад сталого розвитку на перспективу, підвищуючи роль регіональних і низових територіальних

утворень. У цьому руслі очевидно, що при впровадженні програмних засад «зеленої», «синьої», наноекономіки, інноваційних концептів механізмів сталого розвитку – фінансизації, інституціоналізації, корпоративізації природокористування, капіталізації природних ресурсів та децентралізації управління природними активами безпосередньо в господарську діяльність слід орієнтуватися на отримання потужного ефекту гарантування національної економічної безпеки в умовах загроз світових глобальних криз.

Загалом на основі аналізу сучасного стану й оцінених перспектив розвитку стратегічного потенціалу природно-ресурсної, виробничої і соціальної сфер діяльності концепт сталого розвитку в Україні пропонується упроваджувати в життя з урахуванням альтернативних варіантів досягнення очікуваних результатів. Запропонований програмний цикл реалізації національної парадигми сталого розвитку України, що базується на сучасній постнекласичній філософії, теорії та економіці господарювання, дає підстави для адекватного визначення пріоритетів й етапів цього процесу, що відповідає глобальним викликам XXI століття.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
1. ПЕРЕДУМОВИ ТА СКЛАДОВІ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	9
1.1. Сталий розвиток у контексті суспільно-економічних проблем XXI століття	9
1.2. Сталий розвиток та реалізація екологічної політики за кордоном	13
1.3. Раціональне використання природних ресурсів як базова детермінанта сталого розвитку	15
1.4. Соціальна складова сталого розвитку.....	20
1.5. Інституційно-правові засади сталого розвитку в Україні.....	23
2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ	27
2.1. Реалізація екологічної політики в системі забезпечення сталого розвитку України	27
2.2. Використання природно-ресурсного потенціалу на засадах сталості... ..	33
2.3. Упровадження засад сталого розвитку в соціальній сфері	40
2.4. Природно-техногенна та екологічна безпека сталого розвитку	41
2.5. Інвестування сталого розвитку	44
3. ПЕРСПЕКТИВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	47
3.1. Сталий розвиток України у глобальному середовищі	47
3.2. Інноваційні домінанти сталого розвитку України	51
3.3. Напрями забезпечення сталого природокористування	56
3.4. Концепт вирішення суспільних проблем сталого розвитку	61
3.5. Пріоритети гарантування безпеки сталого розвитку	63
3.6. Концепт стратегії сталого розвитку	65
ВИСНОВКИ	68

Наукове видання

НАЦІОНАЛЬНА ПАРАДИГМА СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Рекомендовано до друку вченою радою Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України» (протокол № 5 від 26 травня 2016 р.)

Редактори *Чередніченко В. М., Вовк С. А.*

Комп'ютерна верстка *Бирків О. Д.*

Н-35 **Національна парадигма сталого розвитку України** / за заг. ред. акад. НАН України, д.т.н., проф., заслуженого діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. – Вид. 2-ге, переробл. і доповн. – К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2016. – 72 с.

ISBN 978-966-02-7961-2

Сформовано передумови й складові моделі сталого розвитку з урахуванням природно-ресурсних обмежень та загострення екологічних і соціальних суперечностей. Обґрунтовано доцільність імплементації у вітчизняну практику регулювання природоохоронної діяльності передових іноземних практик реалізації екологічної політики і раціонального природокористування. Запропоновано концепт використання природно-ресурсного потенціалу на принципах сталості та упровадження засад сталого розвитку в соціальній сфері; розроблено механізми гарантування природно-техногенної та екологічної безпеки, а також інструментарій інвестиційного забезпечення сталого розвитку. Обґрунтовано перспективні напрями переведення національного господарства на модель сталого розвитку шляхом реалізації інноваційних домінант соціально-економічного піднесення, забезпечення сталого природокористування, вирішення суспільних проблем та гарантування природно-техногенної й екологічної безпеки. Запропоновано інноваційний підхід до моделювання траєкторії сталого розвитку на основі системної та структурної перебудови територіальних природно-господарських комплексів.

УДК 330.111 : 330.34.014
ББК У.в6

Тираж 300. Зам. № 85.

Підписано до друку 27.05.2016 р.

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 4,18. Обл.-вид. арк. 4,13.

Видавець: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України».
Адреса видавця: 01032, Україна, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60